

YENİ ARKEOLOJİK GELİŞMELER IŞIĞINDA ORTA KARADENİZ BÖLGESİ DEMİR ÇAĞI KÜLTÜRÜNE GENEL BİR BAKIŞ

Şevket Dönmez*

ABSTRACT

AN OVERVIEW OF THE IRON AGE CULTURE OF THE CENTRAL BLACK SEA REGION, TURKEY, IN THE LIGHT OF NEW RESEARCH

The excavations carried out lately at Yassıhöyük/Gordion, Boğazköy/Büyükkaya, Kaman-Kalehöyük, Çadırhöyük, Porsuk and Liman Tepe and also the survey at Hydaz and Hisarlık Tepesi/Troya VIIb2 and Tel-el Cüdeyde excavations of which findings were evaluated later, reveals clearly that the Hittite Empire vanished approx. in 1190 BC and it was the end of the Late Bronze Age and beginning of the Dark Age, that is the Early Iron Age (1190-850 BC). These settlements located in North-West, West, Central and Southern regions of Anatolia determine how the movements of people who were called Thracian-Phrygian migrations and the Sea People moved towards Anatolia, and brought to an end of the Late Bronze Age. Not fixing any center belonging to the Early Iron Age on the Black Sea coasts indicates that these movements of people were not by means of Northern Anatolia, that is the Black Sea.

Architecture of the Iron Age in the Central Black Sea Region shows different peculiarities compared to the Land and Coastal zones.

By the help of present data we have, the earliest samples of the Iron Age pottery in the Black Sea Region can be dated to the end of the Early Iron Age. During the Middle Iron Age important settlements in the Kızılırmak/Halys Bend are Boğazköy, Alaca Höyük, Hacı Bektaş Höyük (Suluca Karahöyük), Kaman-Kalehöyük, Eskişehir, Oluz Höyük, Alişar Höyük, Çadır Höyük and also in the

* Doç. Dr. Şevket Dönmez, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Beyazıt 34134-İstanbul, Türkiye.

south of the Kızılırmak/Halys, Kültepe, Sultanhanı, Yassıdağ, Topaklı and Porsuk. The pottery possessed in these settlements, known as Alişar IV, are the painted potteries having composition of figures of deer styled in silhouette technique and a concentric circle motif and sometimes with geometrical motifs. It is observed that the styles of ceramics workshops in the Kızılırmak/Halys Bend and its south that had been producing monotonously since the Middle Iron Age had some changes since the Late Iron Age, especially due to their decorations. Instead of figures of deer in silhouette, figures with a more natural view, using linear and reserve technique appeared. The figures of bird were more abundant in number and in view, and also figures of bull, donkey, roe, goat, lion, dog, fish and insect were used as the main elements in the compositions. Apart from this, various creatures such as bull with wings and sphinx, and also strange, unusual creatures that can not be identified appeared. The figures of human in a styled form which were few in the Middle Iron Age, started to be the most important thing in the Late Iron Age. Mother Goddess/Kybele of Phrygians, who had been worshipped since the Neolithic Period, was depicted on the pottery during this period. We observe that the pottery workshops in the Kızılırmak/Halys Bend and also the ones in the south were influenced by the innovations and also the political events that occurred in the Late Iron Age and showed this on their productions. For instance, figures of horse and cavalymen that appeared suddenly were most probably due to the Eurasian Horse-Riding Nomads. Besides, it is apparent that the figures of sphinx with crown and beard, depicted on the pottery had an influence of Western Iran that is Median-Achaemenid. Apart from the motifs and figures in the Late Iron Age, there were some notable changes in the paint decoration technique. The traditional colors of dark red, brown and black continued to be used in decoration; however, as an innovation, figures and compositions were started to be drawn in the frames with white and beige base. This frame technique was applied, after sometime, without using the white base. We acknowledge that the pottery workshops continued their productions in the Kızılırmak/Halys Bend, not only by keeping their traditional characteristics, but also reflecting the external influences during the period that is from the beginning of 5th Century BC to the middle of 4th Century BC, Hellenistic Period that is the Last Phase of the Late Iron Age.

As a result of archaeological survey carried out up to present, no settlement or camp site belonging to the Eurasian Horse-Riding Nomads in Anatolia, that is the Scythians and Cimmerians were determined. Besides, in the light of present data, it is under debate where the Scythians spread and in which regions they were. It is assumed that some tribes of Eurasian Horse-Riding Nomads who moved in to Anatolia through the Caucasia and destroyed Yassıhöyük/Gordion utterly in the end of the Middle Iron Age, then from Paphlagonia to the Central Black Sea Region and from there to the Eastern Black Sea Region.

Another culture that was effective in the Central Black Sea Region, was Achaemenids. Among the satrapies that were established in Anatolia by Achaemenids, we acknowledge that three satrapies comprise the Black Sea Region of today. The first satrapy to mention is Daskyleion that comprises North-West Anatolia, together with Paphlagonia and Mariandyns, land means western part of the Black Sea Region. The second satrapy named Katpatuka (Cappadocia)

was ruling today's Central Anatolia and probably the Central Black Sea Region. The third satrapy in the Eastern Black Sea Region was ruling the lands of Mushki, Tibarens, Macrons, Mossyniks, Marelis; the land between today's Ordu and Trabzon provinces.

The second satrapy named Katpatuka (Cappadocia) comprised the today's Central Anatolia and the Central Black Sea Region; that is the central part of the coasts of northern Anatolia. As we acknowledge, apart from Phrygia, Paphlagonia and Kilikia were the tax regions (nomos) of Achaemenid King Darius the Great, Cappadocians are mentioned as 'Syrian', however Pontus is never mentioned, thus, this northern area was included in Cappadocia in 6th century BC. Cappadocia Satrapy most probably comprised the region of Anatolia from the Taurus Mountains reaching at the Black Sea. Cappadocia Satrapy was divided into two parts. The southern part was named as Major Cappadocia and the northern part as Minor Cappadocia or Pontic Cappadocia.

We acknowledge that Gashka people who live seminomadic in the Central Black Sea Region during the Iron Age, did not settle in permanently and also did not let any alien settle in the region. We observe that despite their powerful dominance, some settlements that appeared to be seen on the terrestrial of the Central Black Sea Region during the end of early Iron Age and also acquired a character with its ceramics with painted decoration of Central Anatolia Iron Age, were dwelled in by the people whose place of origin was the Central Anatolia.

We acknowledge that this policy of dwelling was effective completely in the Land and Coastal regions by degrees. In the light of all these evaluations, we can utter that the culture of the Central Black Sea Region during the Iron Age had the local peculiarities of Central Anatolian Culture and was an extension to the north.

Araştırmaların Kısa Tarihçesi

Orta Karadeniz Bölgesi'nde Demir Çağı ile ilgili ilk araştırma 1906 yılında Müze-i Hümayun (bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzeleri) adına Th. Makridy tarafından önemli bir Geç Demir Çağı yerleşmesi olan Akalan'da gerçekleştirilmiş kazıdır (Makridy 1907: 167-175). Th. Makridy'nin Samsun'daki çalışmaları Akalan ile sınırlı kalmamış, bir yıllık aradan sonra 1908 yılında Karasamsun/Amisos'ta devam etmiş ve bu kazı da Akalan gibi yalnızca bir sezon sürmüştür (Akarca 1957: 2). 1920'li yılların başında Chicago Oriental Institute adına bölgede bir inceleme gezisi yapan H.H. von der Osten, Akalan'da incelemeler gerçekleştirmiştir (Osten 1929: 28-32). Bu çalışmadan sonra bir süre duraksamış olan araştırmalar, 1945 yılında E. Akurgal, T. Özgüç, N. Özgüç ve Y. Boysal'dan oluşan bir ekibin Zile'nin 20 km güneybatısında bulunan Maşat Höyük'teki arkeolojik kazı çalışması ile yeniden başlamıştır (Özgüç 1946: 220-222). 1952 yılında R. Temizer başkanlığında bir ekip

Tokat'ın Artova ilçesi sınırları içindeki Kayapınar Höyüğü'nde kısa süreli bir kazı çalışması gerçekleştirmiştir (Temizer 1954: 317-330). Bu çalışma sonucu Kayapınar'da boya bezekli ve bezeksiz Demir Çağı çanak-çömlekleri ele geçmiştir. 1951-1953 yılları arasında Simp/Sinope'de E. Akurgal, A. Erzen ve L. Budde tarafından yapılan çalışmalar sonucunda kent merkezinde bazı boya bezekli Geç Demir Çağı testileri bulunmuştur (Akurgal 1955: Taf.33; Akurgal/Budde 1956: Taf.III/a-d). 1955 yılında C. Burney'in yaptığı Tokat ili yüzey araştırmasında pek çok Demir Çağı merkezi saptanmıştır (Durbin 1971: 91-124). 1970 yılında ise, J.A. Dengeate Sinop ve Samsun illeri sınırları içinde bir yüzey araştırması gerçekleştirmiştir (Dengeate 1978: 245-258). Söz konusu bu illerde özellikle Demir Çağı yerleşmelerini ziyaret etmiş olan J. Dengeate, Alaçam-Sivri Tepe, Havza-Şeyhsafi Tepesi ve Vezirköprü-Oymaağaç Höyük (Höyük Tepe) gibi çok önemli merkezleri arkeoloji dünyasına tanıtmıştır. 1973 yılında daha önce yalnızca bir dönem kazı yapılmış olan Maşat Höyük'te kazı çalışmalarına T. Özgüç başkanlığındaki bir ekip tarafından yeniden başlanmış ve Demir Çağı'na ait güçlü yapı katları açığa çıkarılmıştır (Özgüç 1978; Özgüç 1982). Aynı ekip Tokat İli sınırları içinde yüzey araştırmaları da gerçekleştirmiş ve bu araştırmalar sonucunda birçok önemli Demir Çağı yerleşmesi saptanmıştır (Özgüç 1982: 69-71). 1971-1978 yılları arasında ise merhum U.B. Alkım başkanlığındaki bir ekip Samsun ili sınırları içinde çok geniş kapsamlı bir yüzey araştırması yapmış ve bu araştırmalar sırasında onlarca Demir Çağı yerleşmesi tespit etmiştir¹. 1980'li yılların ortalarından itibaren M. Özsait (Özsait 2001: 307-312) ve 1997 yılından itibaren ise tarafımdan başlatılan ve 2005 yılında tamamlanan Sinop, Samsun, Amasya ve Tokat illeri yüzey araştırmalarında çok sayıda Demir Çağı yerleşmesi saptanmıştır². Bu yüzey araştırmalarının değerlendirilmesi sonucunda, 2007 yılında Amasya'nın 25 km güneybatısında

¹ Alkım 1972a: 422-426; Alkım 1972b: 56; Alkım 1973a: 435-438; Alkım 1973b: 62-65; Alkım 1973c: 5-16; Alkım 1974a: 23-28; Alkım 1974b: 553-556; Alkım 1974c: 50-53; Alkım 1975: 5-12; Alkım 1976a: 717-719; Alkım 1976b: 42-44; Alkım 1978a: 542-547; Alkım 1978b: 23-27; 542-547; Kızıltan 1992: 213-241.

² Dönmez 1998: 10; Dönmez 1999a: 513-536; Dönmez 1999b: 13; Dönmez 2000a: 229-244; Dönmez 2000b: 330-334; Dönmez 2001a: 302-307; Dönmez 2002a: 873-903; Dönmez 2002b: 243-293; Dönmez 2003a: 213-228; Dönmez 2003b: 1-17; Dönmez 2004c: 27-28; Dönmez 2005a: 65-74; Dönmez 2005b: 467-498; Dönmez 2005c: 1-31; Dönmez 2005e: 259-286; Dönmez 2005f: 16-17; Dönmez 2006: 63-97; Dönmez 2007a: 59-65; Dönmez 2007b: 1295-1310; Dönmez 2008: 85-104; Dönmez/Yurtsever-Beyazıt 2008: 101-135; Atasoy/Dönmez 2003: 20-21; Bilgi/Atasoy/Dönmez/Summerer 2002: 279-296; Bilgi/Atasoy/Dönmez/Summerer 2005: 387-402; Bilgi/Atasoy/Dönmez/Ulugergerli 2004: 87-96; Bilgi/Atasoy/Gökçe/Dönmez 2003: 41-50; Bilgi/Dönmez/Ulugergerli 2005: 115-124.

yer alan Oluz Höyük'te (Res.1) arkeolojik kazılara başlanmıştır. Henüz iki dönemi (2007 ve 2008) tamamlanan çalışmalar sonucunda³, Oluz Höyük'ün Phryg kültürünün Kuzey-Orta Anadolu'daki önemli yerleşmelerinden biri olduğuna işaret eden mimari kalıntılar, karakteristik çanak-çömlekler ve küçük buluntular ortaya çıkmaya başlamıştır.

Kronolojik Sorunlar

Son yıllarda Anadolu'da geliştirilen Yassıhöyük/*Gordion*⁴, Boğazköy-Büyükkaya (Genz 2000: Abb.3-5; Genz 2003: 179-191), Kaman-Kalehöyük (Omura 1992: 323, Res.8/1; Matsumura 2005: Taf.50-106), Çadır Höyük (Genz 2001: 159-170), Porsuk (Dupré 1983: 70; Pelon 1994: 158-159) ve Liman Tepe kazıları (Erkanal 1999: 327, Res.3-4) ile *Hydas* yüzey araştırmaları (Benter 2002: 177, 180-181, Abb.10) ve bulguları daha sonra değerlendirilen Hisarlık Tepesi/*Troya VIIb2*⁵ ve Tel-el Cüdeyde kazıları (Buchholz 1973: 184) özellikle Hitit İmparatorluğu'nun yaklaşık olarak MÖ 1190 yıllarında yıkılışı ve Geç Tunç Çağı'nın sona ermesi ile başlayan Karanlık Çağ'ın, gerçekte Erken Demir Çağı'nın ilk dönemleri (MÖ 1190-1000/950) olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Anadolu'nun Kuzeybatı, Batı, Orta ve Güney bölgelerinde yer alan bu yerleşmeler, Geç Tunç Çağı'nın sona ermesine neden olan ve Thrako-Frig (Sandars 1971: 17-18) ile Deniz Kavimleri göçleri (Barnett 1975: 359-378) olarak adlandırılan insan hareketlerinin hangi yönlerden Anadolu'ya sızdığını da belirlemektedir.

Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında bugüne değin Erken Demir Çağı'nın ilk dönemlerini oluşturan Karanlık Çağ'a (MÖ 1190-1000/950) ait herhangi bir yerleşmenin saptanamamış oluşu bu insan hareketlerinin Kuzey Anadolu'dan başka bir deyişle Karadeniz vasıtasıyla gerçekleşmediğine işaret etmektedir. Bu durum ayrıca, Demir Çağı'nı başlatan insan hareketlerinin ilk dönemlerde Anadolu'nun kuzey bölgelerini etkilemediğini de göstermektedir. Tüm bu

³ Dönmez/Naza-Dönmez 2007: 49-74; Dönmez/Özdemir 2008: 13; Dönmez/Naza-Dönmez 2008: 33-34; Dönmez 2009a: 32-33; Dönmez 2009b: 7; Dönmez/Naza-Dönmez 2009b: 14; Dönmez/Naza-Dönmez 2009a: 87-106.

⁴ Henrickson 1993: 89-176; Sams 1994: Fig.1-5; Voight 1994: 265-293; Henrickson/Voight 1998: 85; Henrickson/Voight 2000: 327-360.

⁵ Dörpfeld 1902: 297; Schuchhardt 1941: 257; Blegen 1958: 141-158; Müller 1971: 72.

verilere karşın, M. Özsait'in yüzey araştırmaları sırasında ele geçmiş olan bazı çanak-çömlek parçalarına dayanılarak Orta Karadeniz Bölgesi'nin özellikle Kara Kesimi'nin Erken Demir Çağı'nda iskân edildiği savunulmaktadır⁶. Bu varsayımın gerçekte yeni bir öneri getirmediği açıktır. Çünkü Orta Karadeniz Bölgesi'nin Orta Anadolu ile sınır oluşturduğu Kara Kesimi'nde yer alan Çorum-Eskiyapar'da Erken Demir Çağı'nın son dönemlerine belki de Orta Demir Çağı'nın başlarına tarihlenen çanak-çömleklerin varlığı (Bayburtluoğlu 1979: Res.1 a-b, 2-3, 7) zaten bilinmekteydi. Orta Karadeniz Bölgesi'nin yalnızca Kara Kesimi'nin Orta Anadolu ile sınır oluşturduğu kesimde görülen Erken Demir Çağı sonu yerleşmelerine karşın, Orta Demir (MÖ 850-650) ve Geç Demir Çağı'nda (MÖ 650-330) yerleşmelerin hem Kara hem de Kıyı kesiminde yoğunlaştığı görülmektedir. Orta Anadolu Demir Çağı boya bezekli çanak-çömleği ile karakterize olan bu kültür sürecinin ilk olarak Kara Kesimi'nde ortaya çıkması, Orta ve Geç Demir Çağı'nda ise tüm bölgeye yayılması, söz konusu kültürün etki aldığı bölgenin Orta Anadolu olabileceğine işaret etmektedir.

Mimari

Orta Karadeniz Bölgesi'nin Demir Çağı mimarisi Kara ve Kıyı kesimlerine göre farklı özellikler göstermektedir. Örneğin, Kıyı Kesimi'nde yer alan Bafra-İkiztepe'de Orta Anadolu tipi boya bezekli çanak-çömlek ile karakterize olan Demir Çağı yerleşmesine ait herhangi bir mimari kalıntı saptanamamasına karşın, erozyon ve tarım faaliyetleri nedenleriyle yok olduğu saptanan bu kalıntıların büyük olasılıkla ahşap yapılara ait olduğu düşünülmelidir (Bilgi 1999b: 27). Bizi bu sonuca taşıyan en önemli neden İkiztepe'nin Geç Kalkolitik ve Tunç Çağı tabakalarında ahşap yapı dışında hiçbir mimari türün kullanılmamış oluşudur (Bilgi 1999a: 63-74).

İkiztepe gibi Kıyı Kesimi'nde yer alan Samsun yakınlarındaki Akalan⁷, (Res.2) Demir Çağı mimarisi açısından bölgenin en fazla bilgi veren yerleşimlerinden biri durumundadır. Yaklaşık 300 m uzunluğa ve ortalama olarak 50-70 m genişliğe sahip Akalan'ı bir kısmı günümüzde toprak altında

⁶ Özsait/Özsait 2002a: 79-95; Özsait/Özsait 2002b: 17-24; Özsait/Özsait 2002c: 527-552.

⁷ Macridy 1907: 167-175; Cummer 1976: 31-36; Dönmez 2004a: 67-91.

kalmış olan ve uzunluğu 500 m'ye yaklaşan, topografyaya uydurulmuş ve halen ayakta duran bir savunma sistemi (Res.3) çevirmektedir⁸. Kalenin kurulmuş olduğu tepenin büyük kısmını kapladığı anlaşılan kayalar kimi yerlerde surlara doğal bir temel oluşturmuştur. Halen ortalama 4.50-5.00 m yüksekliğe varan surlar, özellikle kuzeydoğu cephede 55-60°'lik bir eğime sahipken, batıya ve güneye doğru bu eğim 70°'ye kadar dikleşmektedir. Kiklopik ve kaba taşlardan oluşturulmuş savunma duvarlarının boşlukları küçük taşlarla doldurulmuştur. Kalınlıkları tam olarak anlaşılamayan bu surların masif örgü tekniğinde yapılmış oldukları, yasadışı kazılar sonucunda oluşmuş tahribat sonrasında görülmektedir. Üzerinde, büyük olasılıkla, ahşap destekli kerpiçten yüksek bir beden bulunduğu düşünülebilecek surun eğimli olarak yapılmış olmasının yanısıra, diğer önemli bir özelliği de, dönüşlerin keskin açılar yerine yuvarlatılmış oluşudur. Kalenin bilinen iki girişi vardır. Birinci ve büyük giriş güneyde, yuvarlatılmış planlı kuleye benzer iki büyük duvar arasında yer alır⁹. Küçük olan ikinci giriş ise, kalenin kuzeyindedir. Kalenin orta kesiminde bulunan yaklaşık 7-8 m'lik yükseltinin ise, daha eski dönemleri de içeren bir höyük olduğu düşünülmektedir.

Akalan, özellikle savunma mimarisi açısından Yozgat ili Sorgun ilçesi sınırları içindeki Kerkenes Dağ yerleşmesinin Kapadokya Kapısı ile çarpıcı benzerlikler göstermektedir¹⁰. Bu benzerlikler sur duvarlarında kullanılmış olan iri taşların şekilleri, sur duvarlarının eğimli oluşları ve girişlerde kuleye benzer yuvarlak konstrüksiyonların kullanılması ile ön plana çıkmaktadır. Savunma mimarisi inşa tekniği açısından her iki yerleşme arasındaki en önemli fark, Akalan surlarını oluşturan kiklopik taşların bir kama gibi ince ve uzun gövdelere sahip olması ve duvarın alttan başlayarak birbirleri üzerine bindirme tekniğinde inşa edilmiş olmasıdır. Buna karşın Kerkenes Dağ surlarının dolgu tekniğinde oluşturulmuş bedenleri plaka şeklinde taşlarla kaplanarak savunma duvarları yapılmıştır. Aralarında yaklaşık 400 km mesafe olan Akalan ile

⁸ 2000-2005 yılları arasında tarafımızdan, Akalan'da düzenli olarak yüzey araştırmaları, arkeojeofizik çalışmaları ile çevre düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Yürütücü Sekreterliği tarafından desteklenmiştir. Proje No. 1593/30042001, 7/27082002, 216/29042004 and 342/03062005.

⁹ Bu giriş 1990'lı yılların başında yasadışı kazılarla tahrip edilmiştir.

¹⁰ Summers 1997: 81-94; Summers 2000a: 166; Summers 2000b: 55-73; Summers 2001: 39-60.

Kerkenes Dağ yerleşmelerinin ortak mimari özellikleri, Akalan'ın Grek Dünyası ile değil, Orta Anadolu Bölgesi ile güçlü ilişkilere sahip insanlar tarafından kurulmuş olduğuna işaret etmektedir.

Akalan'da ele geçmiş en önemli ve ilginç buluntular, pişmiş toprak mimari kaplama levhaları, çatı kiremitleri ve akroter parçalarını oluşturan gruptur. Levhalar üzerindeki, kabartma ve mat boya ile oluşturulmuş motifler, krem üzerine kiremit kırmızısı, koyu kahverengi, kahverengimsi siyah, grimsi siyah ve sarımsı kahverengi ile yapılmıştır. Kaplama levhaları işlev açısından 2 gruba ayrılır; çörten deliği olanlar ve duvar levhaları; Çatının kenarlarındaki silmelerde yer almış olduğu çörten deliklerinden anlaşılan örnekler üzerinde karşılıklı duran aslan ve aslan-panter figürleri içeren kompozisyonlar görülmektedir (**Res.4**). Duvar kaplama levhaları da zengin bezemelere sahiptir. Bunlar içinde birçok figürlü kompozisyonların yanısıra, bitkisel motif olarak lotus-palmet frizi ile örgü bandı, örgü bandı-rozet motifi, saç örgüsü (**Res.5**); geometrik motif olarak ise, meander, baklava dilimi, dikdörtgen ve zarf motifleri görülmektedir. Çatı kiremitleri bezemesizdir. Akroter parçaları ise boya ile oluşturulmuş balık pulu motifiyle bezelidir (Akerström 1966: 121-33, Taf.61-67).

Mimari kaplama levhaları, Akalan'da büyük olasılıkla tapınak olması gereken ahşap bir yapıyı işaret etmektedir. Zaten Th. Makridy'nin kazı raporunda pişmiş toprak mimari kaplama levhalarının uzun taş bir duvarın civarından ele geçtiği belirtilmektedir. Ayrıca kazı raporunda güçlü yangınların varlığından bahsedilmesi ve kerpiç kalıntılardan hiç söz edilmemesi, Th Makridy tarafından açık olarak belirtilmese de Akalan'daki taş temelli binaların üst yapılarının ahşap olduğuna işaret etmektedir. Pişmiş toprak akroter parçalarının varlığı, Akalan'da yer aldığını sandığımız ahşap tapınağın, büyük olasılıkla megaron tarzında, semerdamlı ve üçgen alınlıklı bir yapı olduğunu düşündürmektedir. MÖ 7. yüzyılın ilk yarısından itibaren Midas Şehri (Akerström 1966: 133-136, Taf.68), Yassıhöyük/*Gordion* (Akerström 1966: 136-161, Taf.69-86) ve Pazarlı (Akerström 1966: 161-190, Taf.87-96) gibi Orta Anadolu kentlerinde yapıların dış yüzlerinin pişmiş topraktan, boya bezekli olarak kabartma tekniğinde bezenmiş kaplama levhalarıyla süslenmesi

geleneğinin¹¹, bir süre sonra büyük olasılıkla Pazarlı (Koşay 1941: 6-8, Lev.XXVII-XXXI; Akurgal 1943: 1-22) yoluyla Akalan'a ulaştığı anlaşılmaktadır¹².

Pişmiş toprak mimari kaplama levhalarının Samsun İli Ladik ilçesi yakınındaki Köyiçi Tepesi/*Ikizari*'de de (Res: 6-8; Dönmez 2005d: 65-109) ele geçmiş bulunması (Dönmez 2005f: 16-17), levhalarla süslenmiş ahşap tapınakların bölgede yaygın olduğuna işaret etmektedir.

Ahşap tapınakların bölgede bir gelenek olarak Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de devam etmiş oldukları yörede oldukça çok sayıda görülen tarihi ahşap camilerden de anlaşılmaktadır (Naza-Dönmez 2008).

Orta Karadeniz Bölgesi'nin Kara Kesimi'ndeki kazısı yapılmış en önemli bir merkez olan Tokat'ın Zile ilçesi yakınlarındaki Maşat Höyük'te gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar sonucunda yerleşimi çeviren bir savunma sisteminin saptanamamış olması oldukça şaşırtıcıdır. Kazının hafiri T. Özgüç yerleşmenin Demir Çağı'nda önemini yitirmesinden dolayı savunma altına alınmamış olabileceğini belirtmektedir (Özgüç 1982: 19). Maşat Höyük'ün bir diğer özelliği ise Orta Karadeniz Bölgesi konut mimarisi hakkında en fazla bilgiyi veren merkez olmasıdır. Taş temel, kerpiç duvar sistemi ile yapılmış olan Maşat Höyük'teki konutlar dikdörtgen planlı olup küçük odalıdır. Dar sokakların iki yanına inşa edilmiş olan bu evlerin bazılarının iç duvarlarının badanalı oldukları saptanmıştır (Özgüç 1982: 19-22, Pl.37-39).

¹¹ Bezemeli mimari kaplama levhalarıyla süslediği anlaşılan bu yapılar içinde tapınakların önemli bir yer tuttuğu düşünülmektedir. Çünkü Eskişehir ve Afyon arasındaki yaylada yer alan ve ana tanrıça Kibele'nin megaron tarzındaki tapınaklarının ön cephesini temsil eden kaya anıtları üzerinde yer alan süslemeler, mimari kaplama levhalarının bir tapınağın süslenmesinde nasıl kullanılmış olduğu hakkında fikir vermektedir. Kaya anıtları içinde bu durumu en güzel biçimde yansıtanları Eskişehir bölgesinde Midas Anıtı (Haspels 1971: 73, Res.8-13), Arezastis Anıtı (Haspels 1971: 79, Res.83-84, 513.1, 514), Bitmemiş Anıt (Haspels 1971: 77, Res.14-15, 513.2-3) ve Bahşeyiş Anıtı (Haspels 1971: 81, Res.124-125, 516, 517.1-4), Afyon bölgesinde Değirmen Anıtı (Haspels 1971: 86, Res.160-166, 520.4), Maltaş Anıtı (Haspels 1971: 85, Res.157-158, 519, 520.1-3) ve Arslankaya Anıtı'dır (Haspels 1971: 87, Res.186-191, 523).

¹² A. Akerström, mimari kaplama levhaların Akalan, Pazarlı ve hatta Boğazköy'e, deniz yoluyla İonia-Amisos güzergâhından ulaştığını düşünmektedir. Akerström 1978: Fig.1.

Çanak-Çömlek

Bugünkü bilgilerimizin ışığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı çanak-çömleğinin en erken örneklerinin Erken Demir Çağı sonlarına tarihlenebileceğini söyleyebiliriz. M. Özsait tarafından geliştirilen yüzey araştırmaları sırasında Samsun ve Amasya'nın bazı yerleşmelerinde ele geçmiş olan el yapımı, içleri noktalanmış üçgen motifli boya bezekli çanak-çömleğin¹³ Eskiypar (Bayburtluoğlu 1979: Res.1 a-b, 2-3, 7) ve Boğazköy-Büyükkaya¹⁴ Erken Demir Çağı çanak-çömleği ile benzeşmesi bizi bu değerlendirmeye yöneltmektedir.

Yeni Assur İmparatorluğu yazılı kaynaklarında yer alan *Tabal* Ülkesi'nin Kızılırmak Kavsi içi ve güneyi ile lokalize edildiği bilinen bir gerçektir. *Tabal* ile birlikte bazı kaynaklarda pek çok yer adının geçmesi, *Tabal* Ülkesi civarındaki bölgelerle ilgili tarihi coğrafya verileri sağlamaktadır. *III. Tiglat-Pileser* (MÖ 745-727) Dönemi'ne ait yazılı belgelerde *Kaşku/Kaşki* adı geçmektedir (Landsberger 1948: 90). *III. Tiglat-Pileser*'e haraç verenler listesinde *Tabal*'lı krallar arasında *Kaşku* ya da *Kaşkili Dadilu*'nun adı da geçmektedir (Sevin 1998b: 188). *Tabal*'a yakın bir konumda olduğu anlaşılan *Kaşku* ya da *Kaşku* Ülkesi için bugüne değin Divriği-Kangal (Landsberger 1948: 16, dipnot 34) ya da Malatya ile Kayseri arasındaki dağlık alan (Landsberger 1948: 15-16, dipnot 34) teklif edilmiştir. V. Sevin ise, Güney *Kappadokia* ya da Büyük *Kappadokia* adını alacak bölgede *Tabal*, *Muşki* ve *Kaşku* ülkelerinin olduğunu belirtmektedir (Sevin 1998a: 48). *Kaşka* ismi ile ilişkisi çok açık olan *Kaşku*'dan yola çıkarak *Kaşku* Ülkesi'ni bugünkü Çorum, Amasya ve belki de Samsun ilini de ekleyerek eşitlemek oldukça mantıklı görünmektedir. Erken Demir Çağ'da bu bölgede çanak-çömlek geleneğinde boya bezek temelinde bir bütünlük olduğu düşünülürse, insan hareketlerinin kuzeyden güneye doğru harekete geçtiğini, Hititler'in Kızılırmak/*Halys* kavsi içini terk etmelerinde önemli bir rol oynadıklarını ve Demir Çağı'nda bölgeyi iskân ettikleri anlaşılmaktadır.

¹³ Özsait/Özsait 2002a: Pl.II/6, 8, III/2, VI/5; Özsait/Özsait: 2002b: Lev.1/5-6, 3/1.

¹⁴ Genz 2000: Abb.3-5; Genz 2003: 179-191; Genz 2004.

Orta Demir Çağı'nda (MÖ 850-650) Kızılırmak/*Halys* Kavsi içinde Boğazköy, Alaca Höyük, Hacı Bektaş Höyük (Suluca Karahöyük), Kaman-Kalehöyük, Eskiyyapar, Alishar Höyük, Çadır Höyük ile Kızılırmak'ın güneyinde Kültepe, Sultanhanı, Yassıdağ, Topaklı ve Porsuk gibi önemli yerleşmeler görülmektedir. Söz konusu bu yerleşmelerde ele geçmiş bulunan, Alishar IV olarak bilinen, çoğunlukla stilize edilmiş siluet tekniğindeki geyik ve dağ keçisi figürleri ile tek merkezli daire motiflerinden oluşan kompozisyonlarla bezenmiş, bazen de geometrik motiflerin oluşturduğu kompozisyonlara sahip boya bezekli çanak-çömlek grubu¹⁵, Orta Demir Çağı'nın özellikle Kızılırmak/*Halys* Kavsi içi ile güneyindeki karakteristik özelliğini oluşturur. Orta Karadeniz Bölgesi'nde bugüne değin gerçekleştirilen araştırmalarda Kara Kesimi'nde yer alan Maşat Höyük (Özgüç 1982: Pl.69/4, 70/2-8) ve Bolus-Aktepe/*Verisa* (Özgüç 1978: Pl.73/1-3) dışında, Alishar IV stilinin siluet geyiklerle bezenmiş örneklerine rastlanmamıştır. Demir Çağı'nın bu döneminde Orta Karadeniz Bölgesi'nde bezeksiz çanak-çömleğin ağırlıkta rengi olan gri ve koyu kahverengi mallar dışında boya bezeme tekniğinde yapılmış olan üçgenler, zikzaklar, şevronlar, kelebekler, eşkenar dörtgenler gibi geometrik motiflerle oluşturulmuş kompozisyonlara sahip çanak-çömlekler görülmektedir.

Kızılırmak/*Halys* Kavsi içi ile güneyinde Orta Demir Çağı'ndan beri tekdüze bir üretim yapan çanak-çömlek atölyelerinin stillerinde, Geç Demir Çağı'ndan (MÖ 650-330) itibaren özellikle bezeme açısından bazı önemli değişimler olduğu gözlenmiştir. Siluet görünümlü geyik figürleri yerine, değişik stillerde çizgisel ya da reserve tekniklerde yapılmaya başlanan ve daha doğal

¹⁵ Boğazköy (Bossert 2000: Taf.9/80, 83, 85), Boğazköy-Büyükkaya (Bossert 2000: Taf.10/111, 114; Genz 2000: Abb.7/6), Boğazköy-Büyükkale (Bossert 2000: Taf.9/67, 79, 81-82, 84, 86-89, 10/90-95, 97-101, 104-110, 112-113, 115-116, 104/76), Hacı Bektaş Höyük (Sevin 1998b: 188-189), Kaman Kalehöyük (Mori/Omura 1995, Fig.12/4; Omura 1993: Res.8/4-5; Omura 1996a: Res.10/11; Omura 1996b: Fig.19/5, 9, 11; Omura 2000: Fig.16; Matsumura 2005: Taf.134-136, 137/KL89-P65, 177/KL88-1021, Abb.4.5-10, Abb.4.5-11), Alishar Höyük (Schmidt 1932: Fig.317/b 2542, 322, 323/a 873; Osten 1937a: Fig.421/e 1692, 422/c 1693, 423/c 1694, 424/e 1113, 3 2319, e 1338, e 2300, e 229, 458/1-11, 459/1-14, 17-18, 460/1-15, 461/1-15; 462/2, 46, 8-10, 12-17; Akurgal 1955: Taf. 1 a-b, 2 a-b, 3 a-b, 4 a-b, 5 a-b, 6 a-b, 7 a, 8 b-c), Çadır Höyük (Gorny/McMahon/Paley/Kealhofer 1995: Fig.19/S, U), Kültepe (Özgüç 1971: Res.61), Porsuk (Dupre 1983: Pl.92/258-259), Göllüdağ (Tezcan 1992: Res.1-3), Yıldızeli-Argaz Höyük (Ökse 1994: Res.8).

bir görünüm sergileyen geyik figürleri¹⁶ ortaya çıkmıştır. Kuş figürlerinde¹⁷ sayı ve görünüm zenginliği artarken, boğa¹⁸, eşek¹⁹, karaca²⁰, keçi²¹, aslan²², köpek²³, balık²⁴ ve böcek figürleri²⁵ kompozisyonlar içinde ana öge olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunların yanısıra kanatlı boğa²⁶, sfenks²⁷ ve grifon²⁸ gibi karışık yaratıklar ile ne oldukları tam olarak anlaşılamayan Tanımlanamayan Garip Varlık figürleri de ortaya çıkmıştır²⁹. Orta Demir

-
- ¹⁶ Boğazköy-Büyükale (Bossert 2000: Taf.140/1287, 1289, 1290), Alaca Höyük (Akurgal 1955: Taf.28/a), Kaman-Kalehöyük (Matsumura 2005: Taf.222/KL86-150), Alishar Höyük (Osten 1937b: Fig.42/c 89), Sulusaray-Sebastopolis (Özcan 1991: Res.16, Şek.5), Oluz Höyük (Dönmez/Naza-Dönmez 2007: Res.9), Kuşaklı (Müller-Karpe/Wilhelm/Müller-Karpe/Mielke/Hüser/Jean 2004: Abb.20), Büyüktepe Höyük (Sagona/Pemberton/McPhee 1992: Fig.6/11) ve Kültepe (Özgüç 1971: Pl.XX/1-2, XXI/1 a-b, XXII/1-2).
- ¹⁷ Alaca Höyük (Koşay 1957: Pl.XXXIX/1; Koşay/Akok 1966: Pl.73), Boğazköy-Büyükale (Bossert 2000: Taf.109/272, 111/356, 127/973, 136/1260-1261), Boğazköy-Ambarlıkaya (Bossert 2000: farbtafel C/266), Pazarlı (Koşay 1939: Şek.14), Oluz Höyük (Res. 9; Dönmez 2009b: 7), Kaman-Kalehöyük (Mikami/Omura 1987: Res.7/1), Alishar Höyük (Osten 1937b: Fig.41/c 36), Çengeltepe (Ünal 1968: Res.46, Şek.20), Kültepe (Özgüç 1971: Pl.XVIII/3, 6, 8), Kululu (Özgüç 1971: Fig.123), Sultanhanı (Emre 1973: Res.38-39) ve Topaklı (Polacco 1976: Fig.8)
- ¹⁸ Alishar Höyük (Osten 1937b: Fig.80/6) and Elbistan-Karahöyük (Özgüç 1971: Pl.XXIII/1, Fig.60).
- ¹⁹ Kültepe (Özgüç 1971: Pl.XVII/3 a-b).
- ²⁰ Boğazköy-Büyükale (Bossert 2000: Taf.113/360).
- ²¹ Alaca Höyük (Koşay 1957: Pl.XXXIX/1), Boğazköy-Büyükale (Bossert 2000: Taf.30/273), Pazarlı (Koşay 1939: Şek.4), Çengeltepe (Ünal 1968: Res.46, Şek.20) ve Kültepe (Özgüç 1971: Pl.XXVIII/2)
- ²² Boğazköy-Büyükale (Bossert 2000: Taf.139/1257), Alaca Höyük (Koşay/Akok 1966: Pl.73; Koşay/Akok 1973: renkli Pl.A1.r.24), Kaman-Kalehöyük (Matsumura 2005: Taf.282/KL93-2003), Alishar Höyük (Schmidt 1933: iç kapak Fig., Pl.V/b 1180), ve Kültepe (Özgüç 1953: Res.58; Özgüç 1971: Pl.XXIII/2)
- ²³ Boğazköy-Büyükale (Bossert 2000 Taf.139/1253, 140/1291) ve Kültepe (Özgüç 1953: Res.59; Özgüç 1971: Pl.26/7)
- ²⁴ Alaca Höyük (Koşay/Akok 1966: Pl.70; Koşay/Akok 1973: Pl.al.r. 24).
- ²⁵ Boğazköy-Büyükale (Bossert 2000: Taf.109/272).
- ²⁶ Maşat Höyük (Özgüç 1982: Lev.77/1c).
- ²⁷ Alaca Höyük (Koşay/Akok 1966: Pl.70), ve Alishar Höyük (Schmidt 1933: iç kapak Fig.; Osten 1937b: Fig.73/a 824).
- ²⁸ Alaca Höyük (Koşay/Akok 1966: Lev.70/1).
- ²⁹ Boğazköy-Büyükale (Bossert 2000: farbtafel C/353, Taf. 56/614, 139/1252), Maşat Höyük (Özgüç 1982: Lev.73/6) ve Kültepe (Özgüç 1971: Pl.XX/1-2, XXI/1 a-b).

Çağı'nda sayıca çok az olan ve oldukça stilize yapılmış insan figürleri³⁰ Geç Demir Çağı'nda ön plana alınmıştır. Frigler'in ana tanrıçası olan, ancak Anadolu'da Neolitik Çağ'dan beri tapınılan Kybele, bu dönemde çanak-çömlek üzerinde betimlenmiştir³¹. Oluz Höyük'te ele geçmiş olan dış yüzeyi boya bezekli kadın göğsü biçimli bir kap/biberon (Dönmez/Naza-Dönmez 2007: Res.7-8), Kybele kültürünün Anadolu'daki en kuzeydeki örneğini oluşturması bakımından da oldukça önemlidir (**Res.10**). Kızılırmak/*Halys* Kavsi içindeki Söz konusu bu yenilikler ile değişimlerden Kızılırmak/*Halys* Kavsi içi ile güneyindeki çanak-çömlek atölyelerinin Geç Demir Çağı'nda gelişen siyasal olaylardan etkilendiklerini ve bu durumu üretimlerine yansıttıklarını açıkça anlamaktayız. Örneğin birdenbire ortaya çıkan at³² ve süvari figürleri³³ büyük olasılıkla Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler'in bir etkisidir. Bunun yanında bezeksiz olarak görülen çift kulplu çömlekler dışında, çanak-çömlek üzerine betimlenmiş taçlı ve sakallı sfenks figürlerinin³⁴ ise, İran yani Med-Akhamenid etkisi olduğu açıktır. Med-Akhaimenid etkisinin bezeme özelliklerinin yanı sıra formlarla da gerçekleştiği Oluz Höyük (**Res.11**), Maşat Höyük (Özgüç 1982: Lev.63/4) ve Kuşaklı'da (Müller-Karpe/Müller-Karpe/Mielke/Stümpel/Erkul 2001: Abb.6) ele geçmiş olan ve "tulip bowl" olarak adlandırılan çanakların varlığından anlaşılmaktadır.

Geç Demir Çağı'nda figür ve motiflerin dışında boya bezeme tekniğinde de göze çarpan bazı önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Geleneksel renkler olan koyu kırmızı, kahverenginin tonları ile siyah bezemelerde kullanılmaya devam etmiş, ancak bunun yanında bir yenilik olarak figürler ile kompozisyonlar beyaz ya da bej rengi tonlarındaki zeminli çerçeveler içine

³⁰ Alışar Höyük (Osten 1937a: Fig.463/b 419a), Boğazköy-Büyükkale (Bossert 2000: farbtafel C/265, Taf.36/337, 136/1263, 139/1253), Boğazköy-Ambarlıkaya (Bossert 2000: Taf.136/1264), Pazarlı (Koşay 1941: Pl.LIII), Yıldızeli-Uyuzsuyu Kalesi (Ökse 1995: Lev.15/b) ve Kültepe (Özgüç 1953: Res.60).

³¹ Boğazköy (Bittel/Naumann 1953: 32-33, Abb.11-12 a-c; Bittel 1970: 152-153, Fig.38; Dönmez 2001b: Çiz.1) ve Maşat Höyük (Özgüç 1982: Lev.78/2, 3a-b; Şek.152).

³² Boğazköy-Büyükkale (Bossert 2000: farbtafel C/291, 337, Taf.36/336-337, 111/336-337), Oluz Höyük (**Res.12-13**), Alışar Höyük (Schmidt 1933: Pl.V/b.140; Osten 1937b: Pl.VI/4), Kerkenes Dağ (Schmidt 1929: Fig. 60) ve Kültepe (Özgüç 1971: Pl.XXVII/7)

³³ Boğazköy-Büyükkale (Bossert 2000: farbtafel C/354) ve Maşat Höyük (Özgüç 1982: Pl.74/10).

³⁴ Alışar Höyük (Osten 1937b: Fig.73/a 824).

yapılmaya başlanmıştır³⁵. Çerçeve tekniği bir süre sonra beyaz renk zemin yapılmadan da uygulanmıştır³⁶. Yukarıda değindiğimiz söz konusu Geç Demir Çağı çanak-çömleğinin değişim özellikleri Orta Anadolu ile koşut olarak Orta Karadeniz Bölgesi'nde Oluz Höyük (Res.14-19), Maşat Höyük³⁷, Eskiypar³⁸, Akalan³⁹, İkiştepe⁴⁰, Kovuklukaya⁴¹ ve Sinop⁴²'ta da izlenmektedir. Özellikle Maşat Höyük'te ele geçmiş olan Kybele figürleri ile boya bezeme ve kabartma tekniklerinde bezenmiş çömlekler⁴³ Anadolu'nun Demir Çağı çanak-çömleğinde eşsiz bir yere sahiptir. Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı yerleşmelerinde ele geçen boya bezekli Geç Demir Çağı çanak-çömleğinde çoğunlukla geometrik bazen de bitkisel motiflerle oluşturulmuş bezemeler dikkati çekmektedir. Bunlar çanaklar, çömlekler, testiler ve kraterler gibi formlar üzerinde görülmektedir. Bu örnekler dışında, artık Batı İran kökenli oldukları konusunda şüpheler olan "triangle ware" ve "festoon ware" benzeri

- ³⁵ Alişar Höyük (Schmidt 1930: Fig.225/3254; Osten 1937b: Fig.42/c 89, 43/d 2357, 45/d 2676), Boğazköy-Büyükale (Bossert 2000: Taf.102/30, 106/164, 169-171), Pazarlı (Koşay 1941: Pl.XLIX, LII), Kaman-Kalehöyük (Mikami/Omura 1991: Fig.14/1-2), Kültepe (Özgüç 1971: Pl.XVII/3 a-b, XXIII/2), Topaklı (Polacco 1976: Fig.4, 6) ve Elbistan-Karahöyük (Özgüç/Özgüç 1949: Lev.XV/6, XXII/1).
- ³⁶ Boğazköy-Büyükale (Bossert 2000: Taf.18/168, 107/168, 174), Kerkenes Dağ (Schmidt 1929: Fig.54), Faklı Höyük (Mikami/Omura 1988: Res.46-47, 52), Kaman-Kalehöyük (Mori/Omura 1990: Res.11/6), Topaklı (Polacco 1973: Fig.3), Tepebağları (Çınaroğlu 1979: Res.127/1) ve Kültepe (Özgüç 1971: Pl.XIX/2).
- ³⁷ Reserve tekniğindeki geyik figürleri (Özgüç 1982: Pl.74/4, 8), kuş (Özgüç 1978: Pl.79/3, 80/11 a-b, 82/1; Özgüç 1982: Pl.72/6, 74/6), boğa (Özgüç 1982: Pl.72/3 a-b, 77/1d, 82/3), eşek (Özgüç 1982: Pl.77/4), aslan (Özgüç 1982: Pl.77/19), köpek (Özgüç 1982: Pl.74/4, 77/3), balık (Özgüç 1978: Pl.79/3, 82/2), kanatlı boğa (Özgüç 1982: Pl.77/1c), sfenks (Özgüç 1982: Pl.77/1a), tanımlanamayan varlık (Özgüç 1982: Pl.73/6, 74/5), insan (Özgüç 1982: Pl.74/9), at (Özgüç 1982: Pl.74/9), beyaz ya da açık bej zeminli çerçeve tekniği (Özgüç 1982: Pl.66/6, 74/6, 76-77), astar üzerine direkt çerçeve tekniği (Özgüç 1982: Pl.65/5).
- ³⁸ Balık (Bayburtluoğlu 1979: Pl.177/22, 178/24), at (Bayburtluoğlu 1979: Pl.177/18, 20), beyaz ya da açık bej zeminli çerçeve tekniği (Bayburtluoğlu 1979: Pl.178/24, 180/28, 182/34), astar üzerine direkt çerçeve tekniği (Bayburtluoğlu 1979: Pl.182/35).
- ³⁹ Astar üzerine direkt çerçeve tekniği (Cummer 1976: Fig.2/18).
- ⁴⁰ Beyaz ya da açık bej zeminli çerçeve tekniği (Bilgi 1999b: Fig.13/6, 12).
- ⁴¹ Beyaz ya da açık bej zeminli çerçeve tekniği (Dönmez 2004b: Pl.11/1).
- ⁴² Beyaz ya da açık bej zeminli çerçeve tekniği (Akurgal 1955: Taf.33; Akurgal/Budde 1956: Taf.III/a-d).
- ⁴³ Özgüç 1982: 53, Pl.68/1 a-b; 61, 78/3 a-b, Fig.162; Dönmez 2001b: Res.1, 2 a-b, Çiz.2-3.

çanak-çömlek parçaları da görülmektedir. Bunlarla ilgili en çarpıcı örnekler Oluz Höyük'te ele geçmiştir⁴⁴.

MÖ 5. yüzyılın başlarından MÖ 4. yüzyılın ortalarına yani Helenistik Çağ'a kadar olan süreçte yani Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'nde Kızılırmak/*Halys* kavsi içinde geleneksel özelliklerini sürdüren, ancak bir yanda da dış etkileri bünyesinde toplayan kimi çanak-çömlek atölyelerinin üretim yapmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır (Dönmez 2001c: 94). Boğazköy (Bossert 1957: Abb. 54a), Alaca Höyük (Koşay/Akok 1966: Pl.71-72), Hacı Bektaş Höyük (Balkan/Sümer 1968: Res.17, Çiz.12), Kaman Kalehöyük⁴⁵, Kırşehir Höyük (Alkım 1956: Res.17 a-b, 19, 20 a-b, 21-23), Alişar Höyük (Osten 1937b: Fig.63/22, 64/4-5, 65, pl.V/3) ve Büyüknefesköy/*Tavium*'da⁴⁶ ele geçmiş olan açık renk zeminli bezemeye sahip çanak-çömlekler bu durumu açıkça belgelemektedir. Kara Samsun/*Amisos* (Akarca 1960: 142-146), Oluz Höyük (Res.23-25), Maşat Höyük (Özgüç 1982: Pl.72/5-6) ve Eskiyapar (Bayburtluoğlu 1979: Pl.181/31-33) ile birlikte diğer merkezlerde de bu döneme yani Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'ne ait özellikle yatay koşut bantlarla oluşturulmuş bezemelere sahip örnekler oldukça yaygındır. Bunlara ek olarak Amasya Müzesi'nde bulunmakta olan ve Gümüşhacıköy yöresinde ele geçmiş bulunan ve boya bezekli bir çanağın gövdesi üzerinde bulunan kompozisyonda dalları topçuklarla biten ağaç benzeri bir motiften çıktığı gözlenen bir sarmaşık yaprağı motifiyle bezenmiş bir çanak parçası (Dönmez 2001c: Fig.1, Çiz.1), bu dönemdeki bitkisel bezemenin en güzel örneklerinden biridir.

⁴⁴ Oluz Höyük, Triangle Ware (Res.10) ve Festoon Ware (Res.20-22).

⁴⁵ Mikami/Omura 1988: Res.14/8; Mori/Omura 1990: Res.10/5; Omura 1991: Res.9/6.

⁴⁶ Bittel 1942: Abb.17/a-d; Strobel/Gerber 1999: Abb.14.

Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler

Günümüze kadar yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda Anadolu'da Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler'e⁴⁷ ait herhangi bir yerleşme ya da kamp yeri saptanamamıştır. Ayrıca, bugünkü arkeolojik veriler ışığında özellikle İskitler'in Anadolu'da hangi bölgelerde nerelere kadar ilerlemiş oldukları da tartışmalıdır. Orta Demir Çağı'nın sonlarında Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya giren ve Yassihöyük/*Gordion*'u yakıp yıkan Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler'in bazı boylarının *Paphlagonia* üzerinden Orta Karadeniz Bölgesi'ne oradan da Doğu Karadeniz Bölgesi'ne kadar ilerlemiş oldukları düşünülmektedir. Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler'e ait arkeolojik kalıntılar bu durumu kanıtlar niteliktedir. Demir Çağı'nda Karadeniz Bölgesi'nin politik ögelerinden biri olduğu bilinen İskitler'e ait olarak Maşat Höyük'te ortaya çıkarılan bir at gömüsü (Özgüç 1946: 220-222) ile İskit tipi okuçları (Özgüç 1982: Lev.62/10-11) Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler'in Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki güçlü varlıklarını gözler önüne sermektedir. Yine Maşat Höyük'te Demir Çağı'nın II.

⁴⁷ Anadolu'da Demir Çağı'nın Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeleri'ne ait arkeolojik bulgular arttıkça, bu durumla doğru orantılı olarak yayınlarla birlikte yeni görüşler de sayıca fazlalaşmaktadır. Bugüne değin Kimmerler ile İskitler temelinde incelenen Demir Çağı'nın göçebe kültürüyle ilgili değerlendirmeler, özellikle Kimmerler'in Anadolu'daki varlıkları üzerine başlayan sorunlarla birlikte yeni gelişmeleri de beraberinde getirmeye başlamıştır. Kimmerler hakkındaki bilgilerimizin arkeolojik bulgulardan ziyade antik kaynaklara dayanması ve özellikle Batı kaynağı olarak yalnızca Herodotos'un bu halktan bahsetmesi, Kimmerler'in Anadolu'daki varlıkları üzerine yoğunlaşan şüphelerin temelini oluşturmaktadır. Yeni görüşlerin doğrultusunda yıllardan beri çok sayıda arkeolog ve eskiçağ tarihçisinin Kimmerler'e ve onların kültürüne ait çok sayıda yazıyı, gerçekte Kimmerler'e aitliği tartışmalı bulgular ve buluntular üzerinden yazmış oldukları sonucu ortaya çıkmaya başlamıştır. Söz konusu tartışmalı buluntular üzerinden geliştirilen temel sorun Kimmer kültürüne ait buluntuların İskit sanatı özellikleri göstermesidir. Başka bir deyişle arkeolojik açıdan Kimmer kültürüne ait olan arkeolojik bulguları İskit sanatı eserlerinden ayırmak oldukça zordur (Tsetskhladze 1999: 483-485), Kimmer kültürüne ait materyal hakkında ciddi görüşler bulunmamaktadır ve onların ne çeşit silah kullandıklarını henüz bilmemekteyiz. Bu nedenlerden dolayı bugüne değin ele geçmiş olan Anadolu Demir Çağı göçebe sanatına ait buluntular İskit olarak kimliklendirilmesi, bu göçebe kültürün erken olduğu düşünülen bazı buluntularının ise, Erken İskit terimi ile adlandırılması yoluna gidilmiştir. Yukarıda ana hatları belirtilen tartışmalar nedeniyle henüz bir sonuca ulaşmadığı anlaşılan Anadolu Demir Çağı göçebe kültür buluntularının kimliklendirme sorunundan kaçınmak için, bu yazıda söz konusu kültür ve buluntuların sahiplerinden Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler olarak bahsedilecektir. Bu terim kimliklendirme sorunu bir çözüme ulaşmaya kadar İskit, Erken-İskit, Proto-İskit ve Kimmer kültürel kimliklerini kapsayıcı niteliktedir.

Yapı Katı'nda ele geçmiş olan bir çömlek parçası üzerinde yer alan stilize bir atlı savaşçı figürü (Res.26; Özgüç 1982: 58, Pl.74/10), arkaya doğru uzanan ince ve büyük olasılıkla örülmüş saçı ve elinde tuttuğu çubuk şeklindeki silahı ile yerli Anadolu insanından çok bir step savaşçısına benzemektedir. Yine aynı yerleşmede ele geçmiş çift at figürlü at koşum takımı parçası (Res.27; Özgüç 1982: Lev.62/15) şüphesiz ki, Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler'le ilişkilidir. Çorum ili sınırları içindeki Pazarlı'da bulunmuş olan İskit tipi bir okucu (Koşay 1941: Pl.XX/408) Orta Karadeniz Bölgesi'nden Orta Anadolu'ya geçiş bölgesinde ele geçmiş bir buluntu olarak, bu yöredeki Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler'in varlıklarını ve Pazarlı ile Akalan gibi kale tipi yerleşmelerin kuruluş nedenini ortaya koymaktadır.

Akhaimenid Egemenliği

Orta Karadeniz Bölgesi'nde etkin olmuş diğer bir kültür Akhaimenidler'e aittir. Akhaimenidler tarafından Anadolu'da kurulan satraplıklar içinde üç tanesinin (Briant 2002: 697-700, 709-713) bugünkü Karadeniz Bölgesi'ni kapsadığı anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki olan *Daskyleion* Satraplığı Kuzeybatı Anadolu'nun yanı sıra *Paphlagonia* ve *Mariandynler* ülkesini, yani Anadolu'nun kuzey kıyılarının batı kısmını yönetmekteydi. İkinci satraplık olan *Kappadokia* (*Katpatuka*) Satraplığı, bugünkü Orta Anadolu ve Orta Karadeniz Bölgelerini yani Kuzey Anadolu kıyılarının orta bölümünü, üçüncü satraplık olan Doğu Karadeniz Satraplığı ise *Moskhi* ve *Tibarenler* ile *Makronlar*, *Mossynikler* ve *Mareliler*'in yaşadığı toprakları, bugünkü Trabzon ile Ordu illeri arasındaki bölgeyi kapsamaktaydı. Akhaimenidler'e ait ya da etkisindeki arkeolojik ve yazılı bulgulara, politik olarak yönettikleri söz konusu bu topraklardan özellikle Orta Karadeniz Bölgesi'nde yoğun olarak rastlanmaktadır. Bu bulgular en bariz şekilde kaya mezarlarında saptanabilmektedir.

Kappadokia olarak anılan ikinci satraplık bugünkü Orta Anadolu ve Orta Karadeniz Bölgesi'nin kapsadığı alanda bulunmaktaydı. Akhaimenid kralı Büyük *Dareios*'un vergi bölgeleri (nomos) içinde *Phrygia*, *Paphlagonia* ve *Kilikia*'nın yanında *Kappadokialılar*'dan "Suriyeli" olarak söz edilmesine karşın Pontos'un hiç anılmamış oluşu, bu kuzey yöresinin MÖ 6. yüzyılda *Kappadokia*'ya dâhil olduğuna işaret etmektedir. *Kappadokia* Satraplığı büyük

olasılıkla Küçük *Asia*'nın Toroslardan Karadeniz'e kadar uzanan bölümünü kapsamaktaydı. *Kappadokia* Satraplığı ikiye ayrılmıştı. Güneydeki bölüm Büyük *Kappadokia* adını alırken, kuzeydeki Küçük *Kappadokia* (*Pontik Kappadokia*) olarak anılmaktaydı. Örneğin Anadolu lu ünlü coğrafyacı *Strabon*'un kenti olan *Amasya/Amaseia* Küçük *Kapadokia*'nın sınırları içindeydi. *Kappadokialılar* *Akhaimenidler*'e vergilerini *Phrygialılar*, *Paphlagonialılar*, *Helespontlular*, *Asya Tharkları* ile birlikte 360 gümüş talent olarak 2. Daire'ye öderlerdi. *Kappadokialılar* ayrıca nakdi vergiden ayrı olarak her yıl 1500 at 2000 katır ve 5000 koyun verirlerdi (*Strabon, Geographika*, XI, 13, 8). *Akhaimenidler*'e ait ya da onların etkisindeki arkeolojik ve yazılı bulgulara, politik olarak yönettikleri Orta Karadeniz Bölgesi'nde diğer bölgeler kadar çok olmasa da rastlanabilmektedir. Bu bulgular kaya mezarları ve metal eserler ile çanak-çömleklerde saptanabilmektedir (Dönmez 2007c: 107-116).

Maşat Höyük'ün Demir Çağı I. ve II. yapı katlarının *Akhaimenidler*'le ilişkili olduğu düşünülebilir. Maşat Höyük'ün MÖ 6. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen II. Yapı Katı'nda ele geçmiş olan bir çanak parçasının dış yüzeyindeki, başı sorguçlu ve kuyruğu şal benzeri bir nesne ile düğümlü at figürleri (Res.28; Özgüç 1982: Lev.64/1 a-b), *Persepolis* Apadanası'nın doğu merdiveni kabartmalarında yer alan *Kapadokia* delegasyonundaki at figürünün⁴⁸ benzeridir. Bu at figürü aynı zamanda *Akhaimenid* kültürü etkisinde üretilmiş olan Pazırık 5. Kurgan'da ele geçmiş bulunan Büyük Halı'daki at figürlerinin de (Rice 1961: Fig.46) yakın bir paraleli durumundadır. Maşat Höyük at figürleri yalnız kuyruklarının şal benzeri bir nesne ile düğümlü ve sorguçlu olmaları ile değil, gövde şekilleri, duruş pozisyonları ve koşum takımları ile de Pazırık 5. Kurgan Büyük Halı'sı üzerindeki figürlerin çok yakın benzerleridir. Maşat Höyük at figürlerinin diğer bir önemi ise, atların kuyruklarının şal benzeri bir nesne ile düğümlenme geleneğinin *Kappadokia*'da var olduğunu kanıtlamasıdır. T. Özgüç'e göre bu çanak parçası teknik ve figürleri açısından bir Doğu Yunan atölyesinde üretilmiştir ve ithaldir (Özgüç 1982: 51). Bir başka çanak örneği ise M. Özsait'in yüzey araştırmaları sırasında Civek Tepe'de ele geçmiştir (Özsait/Özsait 2002a: Pl.1/3). M. Özsait tarafından Erken Demir Çağı'na tarihlenen bu çanağın (Özsait/Özsait 2002a: 83) ağız kenarının içinde boya

⁴⁸ Schmidt 1953: Pl.35/B; Walser 1966: Taf.16; Tourovets 2001: Fig.5/3.

bezeme tekniğinde yapılmış üçgen motifi yer almaktadır. Oysa ki yukarıda da değinildiği gibi, arkeoloji literatüründe “triangle ware” olarak adlandırılmış bu tür çanaklar Geç Demir Çağı’nda Doğu Anadolu, Azerbaycan⁴⁹ ve Batı İran’da yayılım alanı bulmuşlardır.

Orta Karadeniz Bölgesi’nde arkeolojik kalıntıların yanı sıra Akhaimenidler’in varlıklarına yazılı kaynaklarda da rastlanmaktadır. Anadolu’yu istila eden Akhaimenidler Yeşilirmak/*Iris* Havzası’na çok önem vermişlerdir. Amasya/*Amaseia*’lı Strabon, Zile/*Zela* ve çevresini istila eden İskitler’in bir gece baskını sonucunda Pers (Akhaiemenid) komutanlarınca mağlup edildiklerini bildirmektedir. Persler bu zaferin anısına *Zela*’da tanrıça Anaitis için bir tapınak yaptırmış, *Zela* halkı da bu zafer gününü her yıl *Sakai* adını verdikleri bir kutsal bir festival ile kutlamaya başlamışlardır (Strabon, *Geographika*, 11. 8.4). Bu bölgenin merkezi olan ve *Ma* tanrıçasının etkin olduğu Gümenek/*Komana*’daki ekonomik ve dinsel gücü zayıflatmak, ateş kültürünü güçlendirmek amacıyla, Zile/*Zela*’de kendi ulusal tanrıları olan *Anaitis* (*Anahita*), *Amanos* (*Voho-Mano*) ve *Anadates*’e ait bir ateş tapınağı inşa etmişlerdir. *Zela*’daki *Anaitis* tapınağının şeklini Roma imparatorlarının *Trajanus*, *Septimus Severus*, *Caracalla* ve *Severus*’un karısı *Julia Donma* dönemlerine ait sikkelerin arka yüzlerinde görüyoruz (Boyce/Grenet 1991: 230-231, 235, 288, 300). Dört sütunlu “Tetrastyl” tarzında inşa edilmiş olan tapınağın sütunları arasında sönmeyen ateşin yandığı sunak gözlenebilmektedir.

Benzer bir tapınak ile ateş sunağının Amasya/*Amaseia*’daki varlığı da bilinmektedir. Söz konusu bu tapınak ile ateş sunağının betimleri *Amaseia*’da basılmış bir Roma sikkesi (Özdemir 2000: 31-32; Yüce 2004: 23-24) üzerinde görülmektedir. MS 224 yılında basılmış olan bronz sikkenin ön yüzünde İmparator *Severus Alexander*’in (MS 222-235) portresi vardır. Sikkenin arka yüzünde ise Amasya Kalesi ve Kızlar Sarayı’nın kente bakan yüzü kabartma olarak resmedilmiştir (Res.29). Burada etrafı yüksek sur duvarları ve kulelerle çevrili, zirveye doğru yükselerek son bulan bir kale betimi bulunmaktadır. Sikkenin alt kısmında, bugün Kızlar Sarayı’nın sol tarafında yer alan düzlük alandaki hamamın bulunduğu yeri gösteren ve bir podyum üzerinde cepheden,

⁴⁹ Tipik örnekler için bkz. Azerbaycan’da Hezerlu Kalesi ve Bukan Bölgesi. Dyson 1999: Fig. 8a/e-f, 8b/a-e.

üçgen alınlıklı, semerdam çatılı, cephe girişi dört sütunlu “Tetrastyl” tarzında bir tapınak kabartma olarak gösterilmiştir. Üst kısımda ise Amasya Kalesi’nin yukarı tepe bölümü olan Harşena Dağı betimlenmiştir. Kalenin yukarısında ve merkezde üçgen alınlıklı ve ön cephesi 2 sütunlu bir tapınak kabartma olarak resmedilmiştir. Bu tapınağın sol yanında bir kaide üzerinde yuvarlak şekilli, silindir gövdeli ve üzerinde dev alevler yükselen bir ateş sunağı betimlenmiştir. Amasya Kalesi’nde ayrıntılı olarak gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmaları sonucunda, söz konusu sikkeden sağladığımız veriler doğrultusunda hem tapınağın ve hem de ateş sunağının bulunduğu alanları doğru ve başarılı bir şekilde saptadık. Bugün üzerlerinde herhangi bir mimari kalıntı bulunmayan, Amasya kentinden çok rahatlıkla izlenebilen ve birbirlerine çok yakın iki alana inşa edilmiş olan tapınak ve ateş sunağının bulunduğunu düşündüğümüz noktalarda yapılacak arkeojeofizik araştırmalar ve arkeolojik kazılar, büyük olasılıkla Anadolu’da ateş kültü ile ilgili en önemli bulgu ve bilgileri sağlayacaktır.

Madencilik

Türkiye’nin en önemli taşkömürü ve linyit yataklarını, ayrıca bakır, demir, kurşun, gümüş, altın, antimon ve cıva madenlerini barındıran Karadeniz Bölgesi’nde madencilik Demir Çağı ve öncesinde günümüzdekinden daha önemli bir ekonomik öge olmuş olmalıdır. Geç Kalkolitik Çağ ile Erken Tunç Çağı için İkiztepe, Erken Tunç Çağı’nın sonları ve Orta Tunç Çağı’nın başları için ise Kovuklukaya’da ele geçmiş olan metal buluntular bu durumu kanıtlar nitelik ve niceliktedir. 2002 yılı Ağustos ayı içinde Sinop Müze Müdürü Musa Özcan’ın başkanlığında yapılan ve heyet üyesi olarak katıldığım kurtarma kazısında sorumluluğunu üstlendiğim 5. Açma’da ortaya çıkarılan, altyapısı plaka taşlarla inşa edilmiş olan bir yapı, mimari özellikleri, çanak-çömleği ve küçük buluntularıyla Sinop ili MÖ 2. Binyılı için yeni ve çok önemli bulgular sunmuştur⁵⁰. Kabaca beşgen bir plana sahip olan yaklaşık 8.00 x 7.00 m boyutundaki yapı iki evrelidir. Erken Evre’si Erken Tunç Çağı III’ün sonlarına tarihlenen yapının Geç Evresi ise Orta Tunç Çağı’nın başlarına tarihlendirilebilir. Bu yapının Geç Evresi’nin dolgusu içinde ele geçen çanak-

⁵⁰ Dönmez 2004b: 38-84; Dönmez 2005c: 1-31; Dönmez 2005e: 259-286.

çömlek parçaları dışında taş ve pişmiş toprak maden döküm kalıp parçaları, pişmiş toprak potalar, üfleç ile çok sayıda ezgitaşı ve pişmiş toprak ağırşak ele geçti. Söz konusu bu buluntular Kovuklukaya yapısının bir atölye olabileceğinin yanısıra, Sinop yöresinde MÖ 3. Binyılın sonları ile MÖ 2. Binyılın başlarında yerel metal eser üretiminin varlığına işaret etmektedir. Bu buluntular ışığında Kovuklukaya çanak-çömleği ile Hıdırlı Mezarlığı'nda⁵¹ ele geçmiş olan Orta Anadolu tipi mızrakuçları ve iğneler, Assur Ticaret Kolonileri Çağı ticaretinin Sinop yöresine kadar uzandığını ve Kovuklukaya ile Hıdırlı'nın bu ticaretin önemli birer parçası olduğunu tartışmasız bir şekilde kanıtlamaktadır. Erken Tunç Çağı'ndan Demir Çağı içlerine kadar kullanıldığı anlaşılan Kastamonu-Kınık maden atölyesindeki⁵² demir ve tunç buluntuların hammadde kaynakları henüz saptanamamış olmasına rağmen, en eski maden yatakları olan Küre'ye giden doğal yol üzerinde bulunan bu atölyede üretim yapmış olan insanların yerel kaynakları kullandığına dair hiç şüphe yoktur. Bunların dışında aynı merkezde bir rastlantı sonucu bulunmuş olan ve çoğunlukla gümüşten yapılmış olan üstün nitelikli eserler Hitit özellikleri yansıtırlar (Çınaroğlu 1991: 53-59; Emre/Çınaroğlu 1993: 675-713).

⁵¹ 1970'li yıllardan beri yasadışı yollarla kazılan ve ortaya çıkarılan eserleri yıllarca Sinop Müzesi'ne satılan Hıdırlı Mezarlığı (Işın 1990: 241; Işın 1998: 96), özellikle metal alet, silah ve takı özellikli buluntularıyla dikkati çekmektedir. Buradan ele geçmiş olan tunçtan delici (Bilgi 2001: Tablo 1/6), ustura (Bilgi 2001: Tablo 4/47), mızrakucu (Bilgi 2001: Tablo 19/121-122), kargıucu (Bilgi 2001: Tablo 24/138, 141-143), hançer (Bilgi 2001: Tablo 14/107-108) ve iğnelere (Bilgi 2001: Tablo 27/180, 183-191, 196, Tablo 28/197-199, 208-221), oluşan metal buluntular Ö. Bilgi tarafından Orta Tunç Çağı'na (Bilgi 2001: Tablo 1/6; 4/47; 14/107-108; 19/121-122; 24/138, 141-143; 27/180, 183-191, 196; 28/197-199, 208-221), çanaklar ise Ö. Koçak tarafından Erken Tunç Çağı sonu ile Orta Tunç Çağı başlarına (Koçak 2002: 523, çiz.1-2, lev.1-2) yani İkiztepe'nin I. Kültür Katı olan ve Geçiş Çağı (Er-Hitit) olarak tanımlanan Orta Tunç Çağı I-II tabakalarının ait olduğu döneme tarihlenmiştir. M.A. Işın, Hıdırlı Keçi Türbesi Nekropolü olarak adlandırdığı bu mezarlıktan (Işın 1998: 105, 110), çanak ile metalden yapılmış bazı buluntuları yayınlamıştır (Işın 1998: pl.27-28). Hıdırlı Mezarlığı buluntuları dikkatli bir şekilde incelendiğinde, bunların Orta Karadeniz Bölgesi maden sanatı için çok önemli bir kronolojik devamlılık sağladığı görülecektir. İkiztepe Erken Tunç Çağı II-III mezarlığının (Bilgi 1984: 31-96; Bilgi 1990: 119-219) sonrasında gelen Orta Tunç Çağı I-II sürecine yerleştirilebilecek olan Hıdırlı Mezarlığı, doldurduğu kronolojik boşlukla, maden buluntulu mezarlık geleneğinin Orta Karadeniz Bölgesi'nde MÖ 2. Binyıla taşındığını belgelemiştir.

⁵² Bilgen 1999: 269-293; Genç 2004: 39-60; Genç 2005.

Karadeniz Bölgesi'nin madencilikteki başarısının Geç Tunç Çağı'nda da devam ettiği görülmektedir. Amasya-Doğantepe'de bir rastlantı sonucu bulunan ve Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen tunçtan yapılmış tanrı heykelciği (Res.30-31) ile yine tunçtan bir damga mühür (Alp 1963: 91-126) bu dönemin en güzel örneklerini oluşturur. Eğer ithal değilse, bu heykelcik taş ya da balmumu bir kalıba dökülmüş ve kol ile bacakları perçin delikleri ile tutturulmuş olması bakımından bölge madencilerinin üstün bir tekniğe sahip olduklarına işaret etmektedir.

Orta Karadeniz Bölgesi'nin Demir Çağı maden eserleri açısından bugüne değin en fazla buluntu ele geçmiş merkezi Maşat Höyük'tür. Bu yerleşmenin Demir Çağı tabakalarında bulunmuş tunçtan fibulalar (Özgüç 1982: Pl.62/1-6) ve okuçları (Özgüç 1982: Pl.62/10-11) bu metal eserlerin başlıcalarıdır. Bunlara ek olarak bölgede varlıkları bilinen Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler'le ilgili metal eserler de göz ardı edilmemelidir. Amasya ili, Gümüşhacıköy ilçesi, İmirler köyü, Yedi Pelitler Mevkii'nde yasadışı kazılar sonucunda açığa çıkarılmış olan kurgan tipindeki bir mezarın buluntuları, demir bir kılıç⁵³, demir ve tunçtan bir savaş baltası⁵⁴ ile bunun tunç kabzası⁵⁵, tunç bir at gemi parçası⁵⁶ ile 7 adet tunç İskit tipi okucudur⁵⁷. Söz konusu bu buluntular Amasya Müzesi tarafından yasadışı kazılardan sonra müsadere edilmiştir. Bunlara ek olarak, mezardan hayvan figürleriyle süslü altın bir bileziğin de çıkmış olduğu ve bilinmeyen bir kişiye satıldığı söylenmektedir. Mezardan toplanan kemik parçalarının incelenmesinin sonucunda hem insan hem de at kemiklerine rastlanması ve buluntular arasında görülen gem parçası, bu kurganın (Ünal 1982: 65-81) atıyla birlikte gömülmüş olan bir Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebe komutanına ait olduğuna işaret etmektedir. İmirler kurganında ele geçmiş olan en önemli buluntulardan biri olan kazma-baltanın koşutlarına Orta Asya'nın yanı sıra Anadolu'da da rastlanmaktadır. Bu kazma-baltaların benzerlerinden birisi (Müller-Karpe 1995: Res.1) İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde

⁵³ Ünal 1982: Abb.1/1; Bilgi 2001: Tablo 25/162.

⁵⁴ Ünal 1982: Abb.1/2; Bilgi 2001: Tablo 12/098.

⁵⁵ Ünal 1982: Abb.1/3; Bilgi 2001: Tablo 12/098.

⁵⁶ Ünal 1982: Abb.1/4; Bilgi 2001: Tablo 4/056.

⁵⁷ Ünal 1982: Abb.1/-11; Bilgi 2001: Tablo 25/153, 156-158.

bulunmaktadır ve nereden gelmiş olduğu bilinmemektedir. İkinci benzer örnek (Müller-Karpe 1995: Res.2/2) ise Muş yöresinde bulunmuştur.

İmirler savaş baltasının kabzasının çok yakın bir benzeri E. Akurgal ve L. Budde'in Sinop kazılarında ele geçmiştir. Tunçtan üretilmiş bu kabza (Res.32) Sinop ili sınırları içinde Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler'e ait ilk arkeolojik buluntuyu oluşturması açısından çok önemlidir.

Amasya ili, Taşova ilçesi ile Samsun ili, Ladik ilçesi arasındaki bir vadide soyulmuş bir mezarın içinden toplanan 250 adet tunç okucu (Ünal 1982: Abb.3-7), bu tip kurganların özellikle Amasya ili sınırları içinde yaygın olduklarını göstermektedir. İskit tipi okuçlarından küçük bir koleksiyonun Samsun Müzesi'nde yer alması (Bilgi 2001: Tablo 25/155-155, 159-161) ve Samsun yöresinden İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne gelmiş bir at koşum takımı parçası (Meriçboyu 1997: 4-5, Çiz.6), Avrasya Savaşçı-Atlı Göçebeler'in Orta Karadeniz Bölgesi'nde oldukça geniş bir alanda faaliyet gösterdiklerine ve bölgenin Demir Çağı madenciliğinde önemli bir rol oynadıklarına kesin olarak işaret etmektedir.

Sonuç

Geç Tunç Çağı'nda Orta Karadeniz Bölgesi'nde yarı-göçebe olarak yaşayan Kaşkalar'ın (Gaška) güçlü bir iskân politikası izlemediği, bölge dışı insanların da bölgeye yerleşmelerine izin vermediği anlaşılmaktadır. Geç Tunç Çağı'nın sonlarında Güneydoğu Avrupa'dan ya da Karadeniz'in kuzeyinden gelip Trakya üzerinden geçerek önce Kuzeybatı Anadolu'ya giren *Thrako-Phryg*'ler tümülüs geleneği ve buckle keramik gibi arkeolojik kanıtlar getirmiş ve Anadolu'nun iç kesimlerindeki devletlerin yıkılmasının nedenlerinden biri olmuşlardır. Ancak gerek bu göçlerin sonucu olarak kurulan *Phryg* Krallığı, gerekse birkaç yüzyıl sonra Transkafkasya'dan Anadolu'ya giren ve Anadolu'yu yağmalayan Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler, MÖ 2. Binyıldan kalan yerel halklar ile birlikte yaşamış ve yerel kültürler üzerine kurulmuş kültürler haline gelmişlerdir. Alishar IV çanak-çömleğinin Orta Anadolu Bölgesi gelenekli *Phryg* egemenliğinden bağımsız bir çanak-çömlek grubu olması da bu görüşü desteklemektedir. Yine *Phryg* mimarisinde görülen megaron planlı yapılar, kent ve akropol surları, çift kuleli girişler Anadolu dışı birçok ulus

tarafından taşınmadığı çok bariz olan, Anadolu Tunç çağları mimari geleneğinin uzantısı olan öğelerdir. Sonuç olarak her ne kadar politik egemenlik kurmuş da olsa, *Phryg*'ler Güneydoğu Avrupa kültüründen büyük ölçüde kopmuş ve Anadolu kültürünün önemli bir parçası olmuşlardır.

Diğer yandan *Phryg*'lerin Kızılırmak/*Halys* batısındaki politik egemenliklerine karşın, arkeolojik buluntuları onlara benzeyen diğer bölgeleri de *Phryg* kültürü ile bir kabul etmek veya kesin ve tek taraflı bir etkileşimin varlığı savunmak sağlam dayanakları olmayan bir varsayımdır. Bu nedenle Karadeniz Bölgesi'nde Demir Çağı kültürünü *Phryg*'lere ya da Helenler'e mal etmek çok doğru bir yaklaşım değildir. Örneğin Akalan'daki savunma mimarisi uygulamalarının benzerleri Helen ya da *Phryg* kentlerinde değil Orta Anadolu'daki Kerkenes Dağ'da görülmektedir. Bölgenin yerel çanak-çömleği de çok büyük bir ölçüde Kızılırmak/*Halys* Kavsi'nin güney bölümünün Demir Çağı çanak-çömleğine benzemektedir. Bu durumda özellikle Orta Karadeniz Bölgesi halkının Orta Anadolu'dan kültürel olarak etkilenmiş olduklarını ifade etmek doğruya yakın bir değerlendirme olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akarca 1957: A. Akarca. *Kara Samsun Kazısında Bulunan Keramik* (İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi). İstanbul.
- Akarca 1960: A. Akarca. "Yerli Pontos Seramiği", *V. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 142-146.
- Akerström 1966: A. Akerström. *Die Architektonischen Terrakotten Kleinasiens*. Lund.
- Akerström 1978: A. Akerström. "Ionia and Anatolia-Ionia and the West. The Figured Architectural Terracotta Frieze: Its Penetration and Transformation in the East and in the West in the Archaic Period", *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*. Ankara: 319-27.
- Akurgal 1943: E. Akurgal. "Pazarlı'da Çıkan Eserler Üzerinde Yeni Araştırmalar", *Belleten VII/25*: 1-22.
- Akurgal 1955: E. Akurgal. *Phrygische Kunst*. Ankara.
- Akurgal/Budde 1956: E. Akurgal ve L. Budde. *Vorläufiger bericht über die Ausgrabungen in Sinope*. Ankara.
- Alkım 1956: U.B. Alkım. "Kırşehir Hüyüğü ve Topraküstü Buluntuları", *Belleten XX/77*: 61-77.
- Alkım 1972a: U.B. Alkım. "İslahiye ve Samsun Bölgesinde 1971 Çalışmaları", *Belleten XXXVI/143*: 422-426.
- Alkım 1972b: U.B. Alkım. "Recent Archaeological in Turkey-Samsun Province", *Anatolian Studies XXII*: 56.
- Alkım 1973a: U.B. Alkım. "İslahiye ve Samsun Bölgesinde 1972 Dönemi Çalışmaları", *Belleten XXXVII/147*: 435-438.
- Alkım 1973b: U.B. Alkım. "Tilmen Höyük and Samsun Region", *Anatolian Studies XXIII*: 62-65.
- Alkım 1973c: U.B. Alkım. "Tilmen Höyük ve Samsun Bölgesi Çalışmaları (1971)", *Türk Arkeoloji Dergisi XX-2*: 5-16.
- Alkım 1974a: U.B. Alkım. "Tilmen Höyük Kazısı ve Samsun Bölgesi Araştırmaları (1972)", *Türk Arkeoloji Dergisi XXI-2*: 23-28.
- Alkım 1974b: U.B. Alkım. "Samsun Bölgesinde 1973 Çalışmaları", *Belleten XXXVIII/151*: 553-556.

- Alkım 1974c: U.B. Alkım. "Samsun Region, 1973", *Anatolian Studies XXIV*: 50-53.
- Alkım 1975: U.B. Alkım. "Samsun Bölgesi Çalışmaları (1973)", *Türk Arkeoloji Dergisi XXII-1*: 5-12.
- Alkım 1976a: U.B. Alkım. "1975 Samsun Bölgesi Araştırmaları ve İkinci Dönem İkiztepe Kazısı", *Belleten XL/160*: 717-719.
- Alkım 1976b: U.B. Alkım. "İkiztepe and Samsun Survey", *Anatolian Studies XXVI*: 42-44.
- Alkım 1978a: U.B. Alkım. "1977 Dönemi İkiztepe Kazısı ve Samsun Bölgesi Araştırmaları", *Belleten XLII/167*: 542-547.
- Alkım 1978b: U.B. Alkım. "İkiztepe and Samsun Region, 1977", *Anatolian Studies XXVIII*: 23-27.
- Alp 1963: S. Alp. "Amasya Civarında Zara Bucağında Bulunan Hitit Heykeli ile Diğer Hitit Eserleri/ Eine hethitische Bronzestatue und andere Funde aus Zara bei Amasya", *Anadolu/Anatolia VI*: 91-126/217-243.
- Atasoy/Dönmez 2003: S. Atasoy ve Ş. Dönmez. "Samsun İli 2002 Dönemi Yüzey Araştırması", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler 15*, Ocak 2003, İstanbul: 20-21.
- Balkan/Sümer 1968: K. Balkan ve O. Sümer. "1967 Yılı Hacı Bektaş (Suluca Karahöyük) Kazısı Önraporu", *Türk Arkeoloji Dergisi XVI-2*: 15-19.
- Barnett 1975: R.D. Barnett. "The Sea Peoples", *The Cambridge Ancient History: Volume 2. Part 2. The Middle East and the Aegean Region, C.1380-1000*. Cambridge: 359-378.
- Bayburtluoğlu 1979: İ. Bayburtluoğlu. "Eskiyapar Phryg Çağı", *VIII. Türk Tarih Kongresi*. Cilt I. Ankara: 293-303.
- Benter 2002: M. Benter. "II. Hydas Yüzey Araştırması 2000/Zweiter Hydas-Survey 2000", *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı-1*. Ankara: 177-188.
- Bilgen 1999: N. Bilgen. "Kastamonu-Kınık Kazısı 1994-1995 Metalürjik Buluntuları", *Anadolu Araştırmaları/Jahrbuch für Kleinasatische Forschung XV*: 269-293.
- Bilgi 1984: Ö. Bilgi. "Metal Objects from İkiztepe-Turkey", *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 6*: 31-96.
- Bilgi 1990: Ö. Bilgi. "Metal Objects from İkiztepe-Turkey", *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 9-10*: 119-219.

- Bilgi 1999a: Ö. Bilgi. "Karadeniz Bölgesi Kıyı Kesimi İlk Tunç Çağı Mimarisi", *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslar arası Sempozyumu*. İstanbul: 63-74.
- Bilgi 1999b: Ö. Bilgi. "İkiztepe in the Late Iron Age", *Anatolian Studies* 49. Anatolian Iron Age 4. London: 27-54.
- Bilgi 2001: Ö. Bilgi. "Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatının Kökeni ve Gelişimi", *Bellekten LXV/242*: 1-35.
- Bilgi/Atasoy/Dönmez/Summerer 2002: Ö. Bilgi, S. Atasoy, Ş. Dönmez ve L. Summerer. "Samsun (Amisos) Bölgesi'nin Kültürel Gelişimi Projesi ile İlgili Yüzey Araştırması", *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı-1*. Ankara: 279-296.
- Bilgi/Atasoy/Dönmez/Summerer 2005: Ö. Bilgi, S. Atasoy, Ş. Dönmez ve L. Summerer. "Samsun (Amisos) Bölgesi'nin Kültürel Gelişimi Projesi", *Bellekten LXVIII/252*: 387-402.
- Bilgi/Dönmez/Ulugergerli 2005: Ö. Bilgi, Ş. Dönmez ve E. Ulugergerli. "Samsun İli 2003 Dönemi Yüzey Araştırması", *22. Araştırma Sonuçları Toplantısı-1*. Ankara: 115-124.
- Bilgi/Atasoy/Dönmez/Ulugergerli 2004: Ö. Bilgi, S. Atasoy, Ş. Dönmez ve E. Ulugergerli. "Samsun İli 2002 Dönemi Yüzey Araştırması", *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı-1*. Ankara: 87-96.
- Bilgi/Atasoy/Gökçe/Dönmez 2003: Ö. Bilgi, S. Atasoy, F. Gökçe ve Ş. Dönmez. "2001 Yılı Samsun İli Yüzey Araştırması", *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*. Ankara: 41-50.
- Bittel 1942: K. Bittel, *Kleinasiatische Studien*. İstanbul.
- Bittel 1970: K. Bittel. *Hattusha: The Capital of the Hittites*. Oxford.
- Bittel/Naumann 1953: K. Bittel ve R. Naumann. "Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Boğazköy im Jahre 1952", *Mitteilungen Deutschen Orient-Gesellschaft* 86: 1-37.
- Blegen 1958: C. Blegen. *Troy. Excavations Conducted by the University of Cincinnati 1932-1938. Vol. IV. Settlements VIIa, VIIb and VIII*. Princeton.
- Bossert 1957: E.M. Bossert. "Funde nachhethitischer Zeit", *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 89: 58-67.

- Bossert 2000: E.M. Bossert. *Die Keramik Phrygischer Zeit von Boğazköy. Boğazköy-Hattusa Ergebnisse der Ausgrabungen XVIII*. Mainz am Rhein.
- Boyce/Grenet 1991: M. Boyce ve E. Grenet. *A History of Zoroastrianism. Vol. III Zoroastrianism under Macedonian and Roman Rule*. Leiden.
- Briant 2002: P. Briant. *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire*. Eisenbrauns.
- Buchholz 1973: H.G. Buchholz. "Grey Trojan Ware in Cyprus and Northern Syria", *Bronze Age Migrations in the Aegean* (Ed. R.A. Crossland ve A. Birchall). London: 179-87.
- Cummer 1976: W.W. Cummer. "Iron Age Pottery from Akalan", *Istanbul Mitteilungen* 26: 31-36.
- Çınaroğlu 1979: A. Çınaroğlu. "Tepebağları Kazısında Demir Devri", *VII. Türk Tarih Kongresi*. Cilt I. Ankara: 215-218.
- Çınaroğlu 1991: A. Çınaroğlu. "Kastamonu Kökenli Bir Grup Hitit Gümüş (?) Eseri" *Müze* 4: 53-59.
- Dengate 1978: J.A. Dengate. "A Site Survey along the South Shore of Black Sea" *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*. Vol I, Ankara: 245-258
- Dönmez 1998: Ş. Dönmez. "Sinop-Samsun-Amasya İlleri Yüzey Araştırması, 1997", *Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 5, Ocak 1998, İstanbul: 10.
- Dönmez 1999a: Ş. Dönmez. "Sinop-Samsun-Amasya İlleri Yüzey Araştırması, 1997", *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*. Ankara: 513-536.
- Dönmez 1999b: Ş. Dönmez. "Samsun-Amasya-Tokat İlleri Yüzey Araştırması, 1998", *Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 7, Ocak 1999, İstanbul: 13.
- Dönmez 2000a: Ş. Dönmez. "Sinop-Samsun-Amasya İlleri 1998 Yüzey Araştırması", *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*. Ankara: 229-244.
- Dönmez 2000b: Ş. Dönmez. "Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırması", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi* (Ed. O. Belli). Ankara: 330-334.
- Dönmez 2001a: Ş. Dönmez. "The Central Black Sea Region Survey", *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey. (1932-2000)*. (Ed. O. Belli). İstanbul: 302-307.
- Dönmez 2001b: Ş. Dönmez. "Orta Anadolu İ.Ö. I. Bin Yılı Çanak-Çömleğinde Ana Tanrıça Kültü", *Belleten LXIV/241*: 707-718.

- Dönmez 2001c: Ş. Dönmez. "Amasya Müzesi'nden Boya Bezekli İki Çanak Işığında Kızılırmak Kavsi Geç Demir ve Helenistik Çağları Çanak-Çömleğine Yeni Bir Bakış", *TÜBA-AR* 4: 89-99.
- Dönmez 2002a: Ş. Dönmez. "1997-1999 Yılları Yüzey Araştırmalarında İncelenen Samsun-Amasya İlleri İ.Ö. 2. Binyılı Yerleşmeleri", *Belleten LXV/244*: 873-903.
- Dönmez 2002b: Ş. Dönmez. "The 2nd Millennium BC Settlements in Samsun and Amasya Provinces, Central Black Sea Region, Turkey", *Ancient West & East* 1/2: 243-293.
- Dönmez 2003a: Ş. Dönmez. "The Early Iron Age Problem in the Central Black Sea Region", *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and Its Neighbouring Regions*. Proceedings of the International Workshop (İstanbul, November 8-9, 2002), İstanbul: 213-228.
- Dönmez 2003b: Ş. Dönmez. "Yeni Bulguların Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Çanak-Çömleğine Bir Bakış", *Anadolu/Anatolia* 24: 1-17.
- Dönmez 2004a: Dönmez. "Akalan Hakkında Yeni Gözlemler", *Anadolu Araştırmaları/Jahrbuch für Kleinasiatiscche Forschung* XVII/1: 67-91.
- Dönmez 2004b: Ş. Dönmez. "Boyabat-Kovuklukaya: A Bronze Age Settlements in the Central Black Sea Region, Turkey", *Ancient Near Eastern Studies* XLI: 38-84.
- Dönmez 2004c: Ş. Dönmez. "2003 Yılı Samsun İli Yüzey Araştırması", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 17, Ocak 2004, İstanbul: 27-28.
- Dönmez 2005a: Ş. Dönmez. "Amasya Province in the Iron Age", *Anatolian Iron Ages 5*. Proceedings of the Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium (6-10 August 2001, Van). London: 65-74.
- Dönmez 2005b: Ş. Dönmez. "1997-1999 Yılları Yüzey Araştırmalarında İncelenen Amasya İli Demir Çağı Yerleşmeleri", *Belleten* LXIX/255: 467-498.
- Dönmez 2005c: Ş. Dönmez. "Yeni Arkeolojik Bulguların Işığında İÖ 2. Binyılda Sinop/Sinop Province in the Second Millennium B.C.", *Belleten* LXVIII/251: 1-31.
- Dönmez 2005d: Ş. Dönmez. "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Önemli Bir Demir Çağı Yerleşmesi: Ladik-Köyiçi Tepesi/İkizari", *Anadolu Araştırmaları/Jahrbuch für Kleinasiatiscche Forschung* XVIII/1: 65-109.

- Dönmez 2005e: Ş. Dönmez. "Sinop Province in the Second Millennium BC", *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi/Acts of the Vth International Congress of Hittitology* (Ed. A. Süel), Ankara: 259-286.
- Dönmez 2005f: Ş. Dönmez. "Akalan ve Yakın Çevresi Yüzeysel Araştırması", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler 19*, Ocak 2005, İstanbul: 16-17.
- Dönmez 2006: Ş. Dönmez. "Orta Karadeniz Bölgesi'nin İlk Tunç Çağı II Öncesi Kültürel Gelişimi Üzerine Yeni Gözlemler/Recent Observations on the Cultural Development of the Central Black Sea Region Before Early Bronze Age II", *Black Sea Studies Symposium Proceedings/Karadeniz Araştırmaları Sempozyum Bildirileri* (Ed. D. Burcu Erciyas ve E. Koparal), Ankara: 63-97.
- Dönmez 2007a: Ş. Dönmez. "Sinop Province During the Iron Age in the Light of New Research", *Anatolia Antiqua XV*: 59-65.
- Dönmez 2007b: Ş. Dönmez. "Protohistorik Çağ'da Amasya", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (Ed. Y. Bayram) (Amasya - 13-15 Haziran 2007). Amasya: 1295-1310.
- Dönmez 2007c: Ş. Dönmez. "The Achaemenid Impact on the Central Black Sea Region", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (6th-4th Centuries B.C.)*, (Ed. İ. Delemen). (İstanbul, Eresin Taxim Hotel May 20-21, 2005). İstanbul: 107-116.
- Dönmez 2008: Ş. Dönmez. "An Overview of the 2nd Millennium BC Cultures of the Central Black Sea Region in the Light of New Research", *TÜBA-AR 11*: 85-104.
- Dönmez 2009a: Ş. Dönmez. "Karadeniz'de Bir Hitit Yerleşimi", *Aktüel Arkeoloji 11*: 32-33.
- Dönmez 2009b: Ş. Dönmez. "Oluz Höyük Kazıları", *Önasya Arkeolojisi Bülteni 1*. İlkbahar/Yaz 2009. İstanbul: 7.
- Dönmez/Özdemir 2008: Ş. Dönmez ve C. Özdemir. "Amasya İlinde Yeni Araştırmalar: Oluz Höyük ve Doğanstepe Kazıları", *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi/VII. International Congress of Hittitology*, (25-31 Ağustos 2008, Çorum). Ankara: 13.
- Dönmez/Naza-Dönmez 2007: Ş. Dönmez ve E. E. Naza-Dönmez. "Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2007 Dönemi Çalışmaları: İlk Sonuçlar", *Colloquium Anatolicum VI*: 49-74.

- Dönmez/Naza-Dönmez 2008: Ş. Dönmez ve E. E. Naza-Dönmez. "Amasya Oluz Höyük Kazısı 2007 Dönemi Çalışmaları", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 25, Ocak 2008, İstanbul: 33-34.
- Dönmez/Naza-Dönmez 2009a: Ş. Dönmez ve E. E. Naza-Dönmez. "Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2007 Dönemi Çalışmaları: İlk Sonuçlar", 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı-4*. Ankara: 87-106.
- Dönmez/Naza-Dönmez 2009b: Ş. Dönmez ve E. E. Naza-Dönmez. "Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2008 Dönemi Çalışmaları", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 27, Ocak 2009, İstanbul: 14.
- Dönmez/Yurtsever-Beyazıt 2008: Ş. Dönmez ve A. Yurtsever-Beyazıt. "A General Look at the Central Black Sea Region of Turkey during the Middle Bronze Age and A New Approach to the Zalpa Problem in the Light of New Evidence", *Anatolia and the Jazira during the Old Assyrian Period*. Old Assyrian Archives, Studies, Vol.3 (Ed. J.G. Dercksen) (Leiden - 15-16 December 2005). Leiden: 101-135.
- Dörpfeld 1902: W. Dörpfeld. *Troja und Ilion I-II*. Athen.
- Dupre 1983: S. Dupre. *Porsuk I. La Céramique de l'Age du Bronze et de l'Age du Fer*. Paris.
- Durbin 1971: G.E.S. Durbin. "Iron Age Pottery from the Provinces of Tokat and Sivas", *Anatolian Studies XXI*: 91-124.
- Dyson 1999: R.H. Dyson. "Triangle-Festoon Ware Reconsidered", *Iranica Antiqua XXXIV*: 115-144.
- Emre 1973: K. Emre. "Sultanhanı Höyüğü'nde 1971-1972 Yıllarında Yapılan Kazılar", *Anadolu/Anatolia XV*: 86-118.
- Emre/Çınaroğlu 1993: K. Emre ve A. Çınaroğlu. "A Group of Metal Hittite Vessels from Kınık-Kastamonu", *Nimet Özgüç'e Armağan Aspects of Art and Iconography: Anatolia an Its Neighbors Studies in Honor of Nimet Özgüç* (Ed. M.J. Mellink, E. Porada ve T. Özgüç), Ankara: 675-713.
- Erkanal 1999: H. Erkanal. "1997 Liman Tepe Kazıları", *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı-1*. Ankara: 325-336.
- Genç 2004: E. Genç. "Kastamonu-Kınık'ta Bir Tunç Çağı Yerleşimi", *I.-II. Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu. Anadolu/Anatolia Ek Dizi No.1*: 39-60.
- Genç 2005: E. Genç. *Yeni Buluntular Işığında Kastamonu-Kınık Kazıları Sonuçları* (Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara.

- Genz 2000: H. Genz. "Die Eisenzeit in Zentralanatolien im Lichte der keramischen Funde vom Büyükkaya in Boğazköy/Hattusa", *TÜBA-AR 3*: 35-54.
- Genz 2001: H. Genz. "Iron Age Pottery from Çadır Höyük", *Anatolica XXVII*: 159-170.
- Genz 2003: H. Genz. "The Early Iron Age in Central Anatolia", *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and Its Neighbouring Regions*. Proceedings of the International Workshop (İstanbul, November 8-9, 2002), İstanbul: 179-191.
- Genz 2004: H. Genz. *Büyükkaya. I. Die Keramik der Eisenzeit. Funde aus den Grabungskampagnen 1993 bis 1998*. Mainz am Rhein.
- Gorny/McMahon/Paley/Kealhofer 1995: R.L. Gorny, G. McMahon, S. Paley, L. Kealhofer. "The Alişar Regional Project 1994", *Anatolica XXI*: 65-100.
- Haspels 1971: C.H.E. Haspels. *The Highlands of Phrygia Sites and Monuments*. Princeton.
- Henrickson 1993: R.C. Henrickson. "Politics, Economics, and Ceramic Continuity at Gordion in the Late Second and First Millennia B.C", *Social and Cultural Contexts of New Ceramic Technologies 577/VI* (Ed. W.D. von Kingery). Westerville: 89-176.
- Henrickson/Voight 1998: R.C. Henrickson ve M.M. "The Early Iron Age at Gordion: The Evidence from The Yassıhöyük Stratigraphic Sequence", *Thracians and Phrygians. Problems of Parallelism*. Proceedings of an International Symposium on the Archaeology, History, and Ancient Languages of Thrace and Phrygia, Middle East Technical University, Ankara, Turkey, 2-6 June 1995 (Ed. N. Tuna, Z. Aktüre ve M. Lynch). Ankara: 79-106.
- Işın 1990: M.A. Işın. "Sinop Bölgesi Yüzey Araştırması", *Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri II-1*. Samsun: 241-276.
- Işın 1998: M.A. Işın. "Sinop Region Field Survey", *Anatolia Antiqua VI*: 97-139.
- Kızıltan 1992: Z. Kızıltan. "Samsun Bölgesi Yüzey Araştırmaları", *Belleten LVI/215*: 213-241.
- Koçak 2002: Ö. Koçak. "Kastamonu ve Sinop Müzelerinde Bulunan Bazı Tunç Çağ Çanak-Çömleği", *Belleten LXV/243*: 519-527.
- Koşay 1939: H.Z. Koşay. "Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Pazarlı Hafriyatı (1)", *Belleten III/9*: 5-14.

- Koşay 1941: H.Z. Koşay. *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Pazarlı Hafriyatı Raporu/Les Fouilles de Pazarlı Entreprises par la Société d'Histoire Turque*. Ankara.
- Koşay 1957: H.Z. Koşay. *Alaca Höyük Kazısı 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor/Les Fouilles d'Alacahöyük, entreprises par la Societe d'Histoire Turque. Rapport preliminaire sur les Travaux en 1937-1939*. Ankara.
- Koşay/Akok 1966: H.Z. Koşay ve M. Akok. *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor/Ausgrabungen von Alaca Höyük vorbericht über die Forschungen und Entdeckungen von 1940-1948*. Ankara.
- Koşay/Akok 1973: H.Z. Koşay ve M. Akok. *Alaca Höyük Kazısı 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor/Alaca Höyük Excavations Preliminary Report on Research and Discoveries 1963-1967*. Ankara.
- Landsberger 1948: B. Landsberger. *Sam'al*. Ankara.
- Macridy 1907: Th. Macridy. "Une Citadelle archaïque du Pont", *Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft* 4: 167-175.
- Matsumura 2005: K. Matsumura. *Die Eisenzeitliche Keramik in Zentralanatolien aufgrund der Keramik in Kaman-Kalehöyük* (Freien Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi). Berlin.
- Meriçboyu 1997: Y. Meriçboyu. "At Koşumlarında Kayış Dağıtıcıları", *Arkeoloji ve Sanat* 76: 2-9.
- Mikami/Omura 1987: T. Mikami ve S. Omura. "1985 Kaman-Kalehöyük Yüzeysel Araştırmaları", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara: 227-230.
- Mikami/Omura 1988: T. Mikami ve S. Omura. "1986 Kırşehir İli Sınırları İçinde Yapılan Yüzeysel Araştırmaları", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*. Ankara: 123-156.
- Mikami/Omura 1991: T. Mikami ve S. Omura. "A Preliminary Report on the First Excavation at Kaman-Kalehöyük", *Essays on Ancient Anatolian and Syrian Studies in the 2nd and 1st Millennium BC* (Ed. H.I.H Prince T. Mikasa). Wiesbaden, 87-101.
- Mori/Omura 1990: M. Mori ve S. Omura. "1988 Kaman-Kalehöyük Kazıları", *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı I*. Ankara: 335-355.
- Mori/Omura 1995: M. Mori ve S. Omura. "A Preliminary Report on the Excavations at Kaman-Kalehöyük in Turkey (1989-1993)", *Essays on*

- Ancient Anatolia and Its Surrounding Civilizations* (Ed. H.I.H Prince T. Mikasa). Wiesbaden: 87-101.
- Müller 1971: W. Müller. *Troja*. Leipzig.
- Müller-Karpe 1995: V. Müller-Karpe. "Atlı Göçebelerden Kalma Anadolu'daki Kovanlı Savaş Kazmaları", *In Memoriam/İ. Metin Akyurt- Bahattin Devam Anı Kitabı. Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerine İncelemeler/Studies for Ancient Near Eastern Cultures*. İstanbul: 233-38.
- Müller-Karpe/Müller-Karpe/Mielke/Stümpel/Erkul 2001: A. Müller-Karpe, V. Müller-Karpe, D.P. Mielke, H. Stümpel, E. Erkul. "Untersuchungenin Kuşaklı 2000", *Mitteilungen Der Deutschen Orient-Gesellschaft 133*: 225-250.
- Müller-Karpe/Wilhelm/Müller-Karpe/Mielke/HüserJean 2004: A. Müller-Karpe, G. Wilhelm, V. Müller-Karpe, D.P. Mielke, A. Hüser, E. Jean. "Untersuchungenin Kuşaklı 2002", *Mitteilungen Der Deutschen Orient-Gesellschaft 136*: 103-135.
- Naza-Dönmez 2008: E. Emine Naza-Dönmez. *Wooden Mosques of the Samsun Region, Turkey from the Past to the Present in the Light of Surveys Carried Out in the Years 2001-2003*. BAR International Series 1820. Oxford.
- Omura 1991: S. Omura. "1989 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *X. Kazı Sonuçları Toplantısı I*. Ankara: 353-368.
- Omura 1992: S. Omura. "1990 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*. Ankara: 319-336.
- Omura 1993: S. Omura. "1991 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*. Ankara: 307-326.
- Omura 1996a: S. Omura. "1994 Yılı Kaman Kalehöyük Kazıları", *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*. Ankara: 189-208.
- Omura 1996b: S. Omura. "A Preliminary Report on the Ninth Excavation at Kaman-Kalehöyük (1994)", *Essays on Ancient Anatolia and Syria in the Second and Third Millennium B.C.* (Ed. H.I.H. Prince T. Mikasa). Wiesbaden: 87-132.
- Omura 2000: S. Omura. "Preliminary Report on the 14th Excavation at Kaman-Kalehöyük", *Kaman-Kalehöyük 9. Anatolian Archaeological Studies Vol. IX*. Tokyo: 1-36

- Osten 1929: H.H. von der Osten. *Explorations in Central Anatolia Season of 1926* (OIP V). Chicago.
- Osten 1937a: H.H. von der Osten. *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32. Part II* (OIP XXIX). Chicago.
- Osten 1937b: H.H. von der Osten. *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32. Part III* (OIP XXX). Chicago.
- Ökse 1994: T. Ökse. "Sivas İli 1992 Yüzey Araştırması", *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara: 243-262.
- Ökse 1995: T. Ökse. "Yıldızeli-Uyuzsuyu Kalesi Buluntuları", *İ. Metin Akyurt Bahattin Devam Anı Kitabı. Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerine İncelemeler*. İstanbul: 245-258.
- Özcan 1991: B. Özcan. "Sulusaray-Sebastopolis Antik Kenti", *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*. Ankara: 261-308.
- Özdemir 2000: C. Özdemir. "Amasya Kalesi Görünümlü Nadir Roma Dönemi Şehir Sikkesi", *Kardelen*, Temmuz-Ağustos 2000, Amasya: 31-32.
- Özgüç 1946: T. Özgüç. "Haberler-Zile Maşathöyüğü Kazısı", *Belleten X/37*: 220-222.
- Özgüç 1953: T. Özgüç. "Kültepe (Karahöyük) Hafriyatı", *Belleten XVI/65*: 251-268.
- Özgüç 1971: T. Özgüç. *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı/Kültepe and Its Vicinity in the Iron Age*. Ankara.
- Özgüç 1978: T. Özgüç. *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar/Excavations at Maşat Höyük and Investigations in Its Vicinity*. Ankara
- Özgüç 1982: T. Özgüç. *Maşat Höyük II. Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi/A Hittite Center Northeast of Boğazköy*. Ankara.
- Özgüç/Özgüç 1949: T. Özgüç ve N. Özgüç. *Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Karahöyük Hafriyatı*. Ankara.
- Özsait 2001: M. Özsait. "Surveys in the Central Black Sea Region", *İstanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)* (Ed. O. Belli). Ankara: 307-312.
- Özsait/Özsait 2002a: M. Özsait ve N. Özsait. "Les Ceramiques du Fer Ancien ("L' Age Obscur") dans la Region Amasya-Merzifon", *Anatolia Antiqua X*: 79-95.

- Özsait/Özsait 2002b: M. Özsait ve N. Özsait. "Amasya'da Erken Demir Çağ Keramikleri", *Arkeoloji ve Sanat* 107: 17-24.
- Özsait/Özsait 2002c: M. Özsait ve N. Özsait. "Amasya-Merzifon Araştırmaları", *Anadolu Araştırmaları/Jahrbuch für Kleinasiatiscbe Forschung XVI*: 527-552.
- Pelon 1994: O. Pelon. "The site of Porsuk and the beginning of the Iron Age in Southern Cappadocia," *Anatolian Iron Ages 3* (Ed. A. Çilingiroğlu, D.H. French). London: 157-162.
- Polacco 1973: L. Polacco. "Topaklı. 1970 Field Expedition Dig Preliminary Report", *Türk Arkeoloji Dergisi XX-1*: 170-187.
- Polacco 1976: L. Polacco. "Topaklı. 1974 Field Expedition Excavation", *Türk Arkeoloji Dergisi XXIII-2*: 67-74.
- Rice 1961: T.T. Rice. *The Schyrians*. London.
- Sagona/Pemberton/McPhee 1992: A.Sagona, E. Pemberton, I. McPhee. "Excavations at Büyüktepe Höyük, 1991. Second Preliminary Report", *Anatolian Studies XLII*: 29-46.
- Sams 1994: G.K. Sams. *The Early Phrygian Pottery. The Gordion Excavations 1950-1973: Final Reports*. Volume IV. Pennsylvania.
- Sandars 1971: N. K. Sandars. "From Bronze to Iron Age: A Sequel to a Sequel", *The European Community in Later Prehistory. Studies in Honour of C.F.C. Hawkes*. London: 1-29.
- Schmidt 1929: E.F. Schmidt. "Test Excavations in the City on Kerkenes Dagb", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures XLV/4*: 211-274.
- Schmidt 1930: E.F. Schmidt. *The Alishar Hüyük Seasons of 1927*. Part I (OIP VI). Chicago.
- Schmidt 1932: E.F. Schmidt. *The Alishar Hüyük Seasons of 1928 and 1929*. Part I (OIP XIX). Chicago.
- Schmidt 1933: E.F. Schmidt. *The Alishar Hüyük Seasons of 1928 and 1929*. Part II (OIP XX). Chicago.
- Schmidt 1953: E.F. Schmidt. *Persepolis I. Structures, Reliefs, Inscriptions*. (OIP LXVIII). Chicago.
- Schuchhardt 1941: C. Schuchhardt. *Alteuropa. Die Entwicklung seiner Kulturen und Völker*. Berlin.

- Sevin 1998a: V. Sevin. "Tarihsel Coğrafya", *Kapadokya* (Ed. M. Sözen). İstanbul (1998): 44-61.
- Sevin 1998b: V. Sevin. "MÖ I. Binyıl: Demir Çağı", *Kapadokya* (Ed. M. Sözen). İstanbul (1998):170-193.
- Strobel/Gerber 1999: K. Strobel ve K. Gerber. "Tavium (Büyüknefes) Feldforschungen des Jahres 1997", *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı – I*. Ankara: 297-314.
- Summers 1997: G.D. Summers. "The Identification of the Iron Age City on the Kerkenes Dag in Central Anatolia", *Journal of Near Eastern Studies* 56/2: 81-94.
- Summers 200a: G.D. Summers. "Kerkenes Dag", *Dictionary of the Ancient Near East* (Eds. P. Bienkowski, and A. Millard), London: 166.
- Summers 2000b: G.D. Summers. "The Median Empire Reconsidered: A View from Kerkenes Dag", *Anatolian Studies* 50: 55-73
- Summers 2001: G.D. Summers. "Keykavus Kale and Associated Remains on the Kerkenes Dag in Cappadocia, Central Turkey", *Anatolia Antiqua* 9: 39-60.
- Temizer 1954: R. Temizer. "Kayapınar Höyüğü Buluntuları", *Bulleten XVIII/71*: 317-330.
- Tezcan 1992: B. Tezcan. "1969 Göllüdağ Kazısı", *Türk Arkeoloji Dergisi XXX*: 1-29.
- Tourovets 2001: P.A. Tourovets. "Nouvelles proposition et problèmes relatifi á l'identification des délégations de l'escalier est de l'Apadana (Persèpolis)", *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan* 33: 219-256.
- Tsetschladze 1999: G. Tsetschladze. "Between West and East: Anatolian Roots of Local Cultures of the Pontus", *Ancient Greeks West and East* (Ed. G. Tsetschladze). Leiden: 469-496.
- Ünal 1968: A. Ünal. "1966 Çengeltepe (Yozgat) Sondajı Önraporu", *Türk Arkeoloji Dergisi XV-1*: 119-141.
- Ünal 1982: V. Ünal. "Zwei Graber eurasischer Reiternomaden im nördlichen Zentralanatolien", *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie* 4: 65-81.

- Voight 1994: M.M. Voight. "Excavations at Gordion 1988-1989: The Yassihöyük Stratigraphic Sequence" *Anatolian Iron Age 3* (Ed. A. Çilingiroğlu / D.H. French). London: 265-293.
- Voight/Henrickson 2000: M.M. Voigt ve R.C. Henrickson. "The Early Iron Age at Gordion: The Evidence from the Yassihöyük Stratigraphic Sequence" *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment* (Ed. E.D. von Oren). Philadelphia: 327-360.
- Walser 1966: G. Walser. *Die Völkerschaften auf den Reliefs von Persepolis. Historische Studien über den sogenannten Tributzug ander Apadana treppe*. Berlin.
- Yüce 2004: A. Yüce. *Amasya Müzesi*. Ankara.

Harita: Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı yerleşmeleri.

Res. 1: Oluz Höyük, kuzeydoğudan genel görünüş.

Res. 2: Akalan, batıdan genel görünüş.

Res. 3: Akalan, eğimli sur duvarları.

Res. 4: Akalan, pişmiş toprak mimari kaplama levhası, MÖ 6. yüzyıl.

Res. 5: Akalan, pişmiş toprak mimari kaplama levhası, MÖ 6. yüzyıl.

Res. 6: Köyiçi Tepesi/Ikizari, kuzeybatıdan genel görünüş.

Res. 7: Köyiçi Tepesi/Ikizari, mimari kaplama levhası, pişmiş toprak, MÖ 6. yüzyıl.

Res. 8: Köyiçi Tepesi/İkizari, mimari kaplama levhası, pişmiş toprak, MÖ 6. yüzyıl.

Res. 9: Oluz Höyük, krater parçası, pişmiş toprak, MÖ 5. yüzyıl.

Res. 10: Oluz Höyük, kadın göğsü biçimli kap, pişmiş toprak, MÖ 6. yüzyıl.

Res. 11: Oluz Höyük, çanak, pişmiş toprak, MÖ 5. yüzyıl.

Res. 12: Oluz Höyük, krater parçası, pişmiş toprak, MÖ 6. yüzyıl.

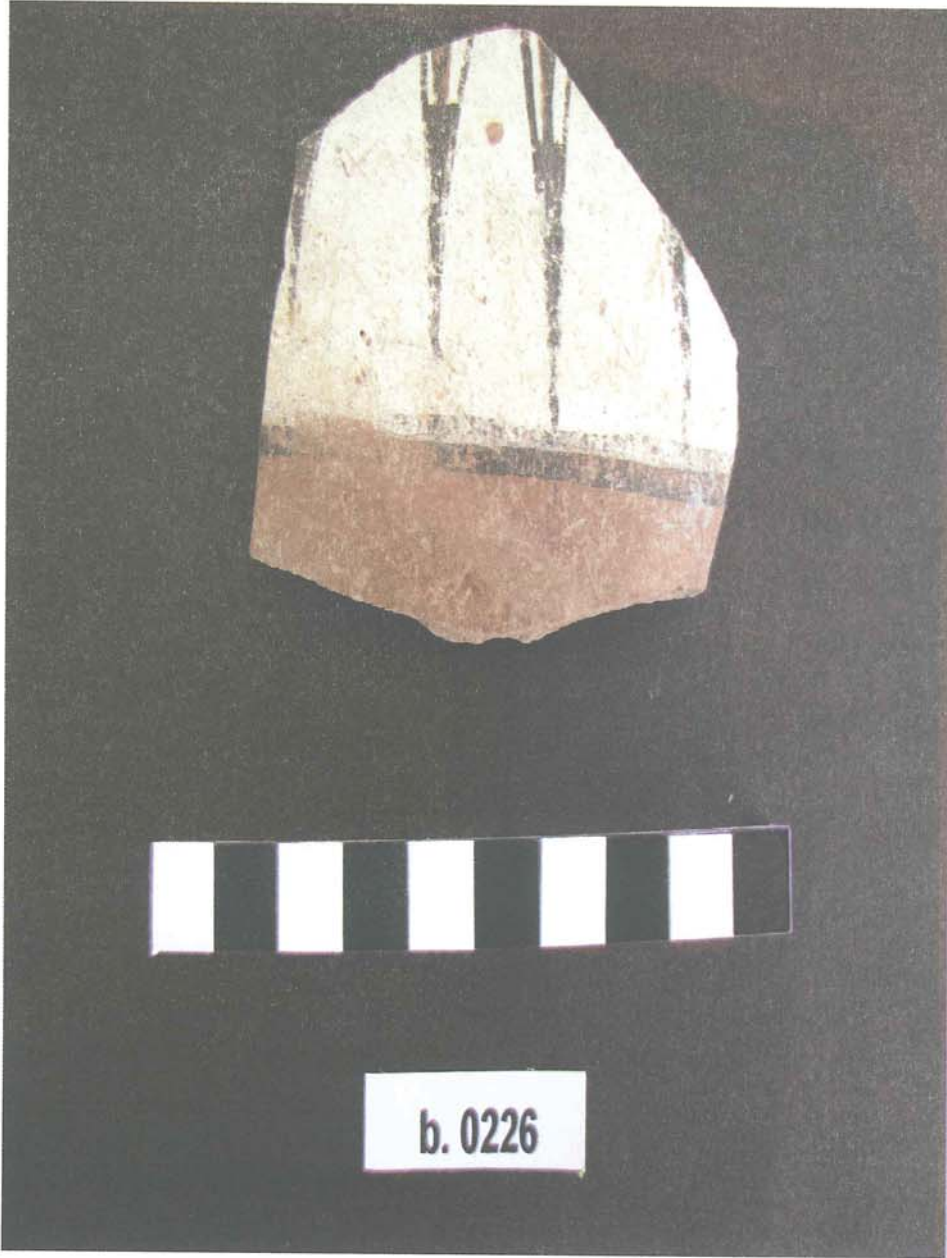

Res. 13: Oluz Höyük, krater parçası, pişmiş toprak, MÖ 6. yüzyıl.

Res. 14: Oluz Höyük, çömlek parçası, pişmiş toprak, MÖ 6. yüzyıl.

Res. 15: Oluz Höyük, çömlek parçası, pişmiş toprak, MÖ 6. yüzyıl.

Res. 16: Oluz Höyük, çömlek parçası, pişmiş toprak, MÖ 6. yüzyıl.

Res. 17: Oluz Höyük, çömlek parçası, pişmiş toprak, MÖ 6. yüzyıl.

Res. 18: Oluz Höyük, krater parçası, pişmiş toprak, MÖ 6. yüzyıl.

Res. 19: Oluz Höyük, çömlek parçası, pişmiş toprak, MÖ 6. yüzyıl.

Res. 20: Oluz Höyük, çanak parçası, pişmiş toprak, MÖ 6. yüzyıl.

Res. 21: Oluz Höyük, çömlek parçası, pişmiş toprak, MÖ 6. yüzyıl.

Res. 22: Oluz Höyük, çömlek parçası, pişmiş toprak, MÖ 6. yüzyıl.

Res. 23: Oluz Höyük, çömlek parçası, pişmiş toprak, MÖ 5. yüzyıl.

Res. 24: Oluz Höyük, çömlek parçası, pişmiş toprak, MÖ 4. yüzyıl.

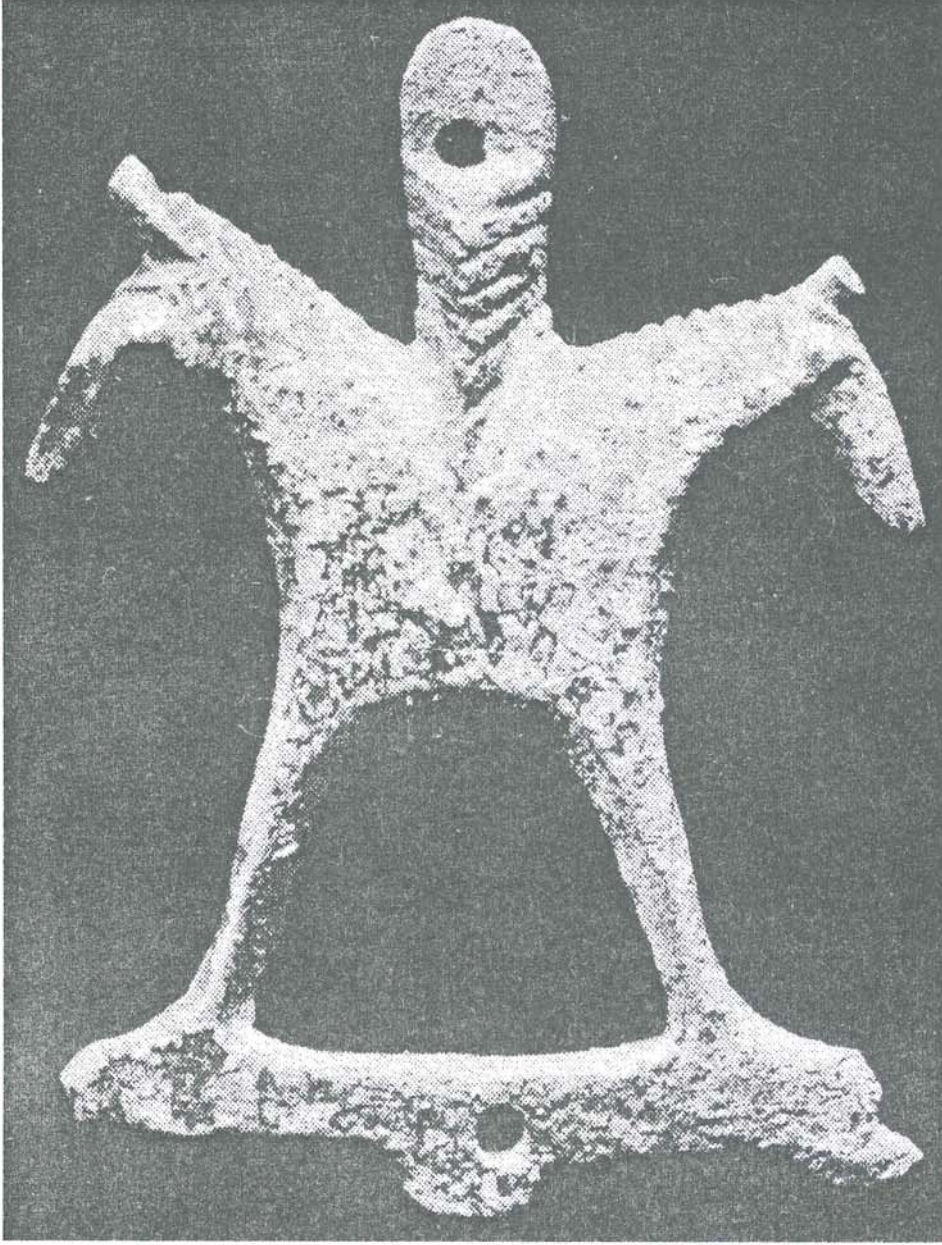

Res. 25: Oluz Höyük, çömlek parçası, pişmiş toprak, MÖ 4. yüzyıl.

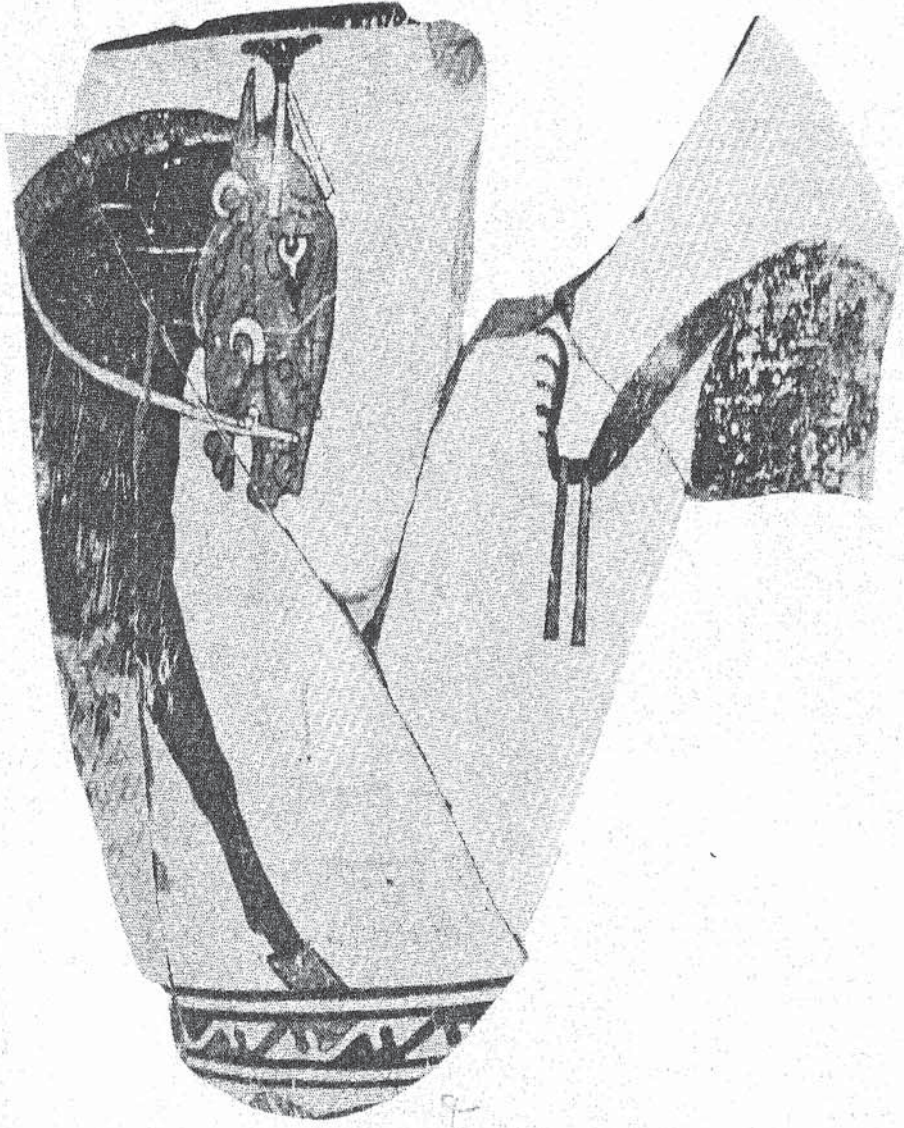

Res. 26: Maşat Höyük, çömlek parçası, pişmiş toprak, MÖ 6. yüzyıl.

Res. 27: Maşat Höyük, at koşum takım aksamı, Tunç, MÖ 6. yüzyıl.

1b

Res. 28: Maşat Höyük, çanak parçası, pişmiş toprak, MÖ 5. yüzyıl.

Arka yüz

Res. 29: Amasya/Amaseia'da darbedilmiş Roma Sikkesinin arka yüzünde Harşena Kalesi ve Ateş Sunağı Betimi.

Res. 30: Doğantepe, tanrı heykelciği, Tunç, MÖ 14-12. yüzyıllar.

Res. 31: Doğantepe, tanrı heykelciği, Tunç, MÖ 14-12. yüzyıllar.

Res. 32: Sinop/Sinope, savaş kazması kabzası, Tunç, MÖ 7-6. yüzyıllar.